

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

© Ministerstwo Spraw Zagranicznych, www.gov.pl/diplomacy [Translation already published on the official website of the Polish Ministry of Foreign Affairs]

Permission to re-publish this translation has been granted by the Polish Ministry of Foreign Affairs for the sole purpose of its inclusion in the Court's database HUDOC

© Ministerstwo Spraw Zagranicznych, www.gov.pl/dyplomacja [Tłumaczenie zostało już opublikowane na oficjalnej stronie Ministerstwa Spraw Zagranicznych]

Zezwolenie na publikację tego tłumaczenia zostało udzielone przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych wyłącznie w celu zamieszczenia w bazie Trybunału HUDOC

EUROPEJSKI TRYBUNAŁ PRAW CZŁOWIEKA

SEKCJA PIERWSZA

SPRAWA CHOWDURY I INNI PRZECIWKO GRECJI

(Skarga nr 21884/15)

WYROK

STRASBURG

30 marca 2017 r.

Niniejszy wyrok jest ostateczny, ale może podlegać korekcie wydawniczej.

W sprawie Chowdury i Inni przeciwko Grecji

Europejski Trybunał Praw Człowieka (Seksja Pierwsza), zasiadając jako Izba w składzie:

Kristina Pardalos, *przewodnicząca*,
Linos-Alexandre Sicilianos,
Aleš Pejchal,
Robert Spano,
Armen Harutyunyan,
Tim Eicke,
Jovan Ilievski, *sędziowie*,

i Abel Campos, *kanclerz sekcji*,

obradując na posiedzeniu niejawnym w dniu 7 marca 2017 r.,
wydaje następujący wyrok, który został przyjęty w tym dniu:

POSTĘPOWANIE

1. Sprawa wywodzi się ze skargi (nr 21884/15) przeciwko Republice Greckiej wniesionej do Trybunału na podstawie art. 34 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności („Konwencji”) w dniu 27 kwietnia 2015 r. przez 42 obywateli Bangladeszu („skarżących”), których imiona i nazwiska znajdują się w załączniku do niniejszego wyroku.

2. Skarżących reprezentowali V. Kerasiotis, Karavias i Papamina (członkowie Greckiej Rady ds. Uchodźców), będący adwokatami praktykującymi w Atenach, a także J. Goldston i S. Cox – odpowiednio dyrektor i prawnik programu Open Society Justice Initiative. Rząd grecki (zwany dalej „Rządem”) reprezentowany był przez swoich pełnomocników – K. Georgiadisa oraz K. Nasopoulou, doradców Rady Prawnej Państwa. Uwagi pisemne przedłożyli: Szkoła Prawa Uniwersytetu w Lund w Szwecji, Międzynarodowa Konfederacja Związków Zawodowych, organizacja Anti-Slavery International, centrum AIRE (Advice for Individual Rights in Europe) oraz platforma PICUM (Platform for International Cooperation on Undocumented Migrants), uzyskawszy od przewodniczącego zezwolenie na interwencję poprzez przedstawienie pisemnych uwag w charakterze strony trzeciej (art. 36 ust. 2 Konwencji oraz Reguła 44 § 3 lit. a Regulaminu Trybunału).

3. Skarżący utrzymywali, że ich praca na polach truskawek w Manoladzie w Grecji wyczerpywała znamiona pracy przymusowej, a sytuacja, w której się znaleźli, stanowiła handel ludźmi (art. 4 Konwencji).

4. W dniu 9 września 2015 r. skarga została zakomunikowana Rządowi.

FAKTY

I. OKOLICZNOŚCI SPRAWY

5. Skarżący, będący migrantami z Bangladeszu przebywającymi w Grecji i nieposiadającymi pozwolenia na pracę, zostali zwierbowani w różnych terminach przypadających w okresie październik 2012 r. – luty 2013 r. w Atenach i innych miejscach do świadczenia pracy na największej plantacji truskawek w regionie, w Manoladzie – wsi zamieszkiwanej przez dwa tysiące osób, usytuowanej w regionie Elis w zachodniej części Półwyspu Peloponeskiego. W okolicy istnieje wiele zakładów produkcyjnych różnej wielkości specjalizujących się w intensywnej hodowli truskawek. Na wywóz trafia 70% lokalnej produkcji, co pokrywa potrzeby rynku greckiego w 90%. Większość pracowników to migranci o nieuregulowanym statusie z Pakistanu i Bangladeszu. Niektórzy są zatrudnieni na plantacjach na stałe, a inni jedynie sezonowo.

6. Wspomniany zakład prowadzony był przez T.A. oraz N.V. – pracodawców skarżących.

Skarżący należeli do grona 150 pracowników podzielonych na trzy zespoły, na których czele stali obywatele Bangladeszu podlegający bezpośrednio T.A.

7. Pracownikom obiecano wynagrodzenie w wysokości 22 euro (EUR) za siedem godzin pracy i trzy euro za każdą godzinę nadliczbową, z potrąceniem trzech euro dziennie na wyżywienie. Pracowali oni w szklarniach codziennie od 7:00 do 19:00, zbierając truskawki pod nadzorem uzbrojonych strażników zatrudnionych przez T.A. Mieszkali w prowizorycznych szopach wykonanych z tektury, nylonu i bambusa, bez dostępu do toalet i bieżącej wody. Jak twierdzą, pracodawcy zagrozili im, że otrzymają oni wynagrodzenie tylko wówczas, jeżeli nadal będą dla nich pracować.

8. Trzykrotnie – pod koniec lutego 2013 r., w połowie marca 2013 r. i 15 kwietnia 2013 r. – pracownicy podjęli strajk, domagając się zapłaty zaległego wynagrodzenia, ale bezskutecznie.

W dniu 17 kwietnia 2013 r. pracodawcy zwierbowali do pracy na polach innych migrantów z Bangladeszu. W obawie przed brakiem zapłaty około stu do stu pięćdziesięciu pracowników z sezonu 2012–2013, którzy pracowali na polach, w celu zażądania wynagrodzenia zaczęło kierować się w stronę dwóch pracodawców, którzy byli na miejscu. Jeden z uzbrojonych strażników otworzył ogień w stronę pracowników, raniąc poważnie trzydzieści osób, w tym dwudziestu jeden skarżących (wymienionych w wykazie na pozycjach 4, 6, 7, 8, 9, 14, 15, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 33, 38, 39 i 42). Rannych zabrano do szpitala, a następnie zostali oni przesłuchani przez policję.

9. W dniach 18 i 19 kwietnia 2013 r. policja zatrzymała N.V. i T.A. oraz strażnika, który oddał strzały, jak również innego uzbrojonego strażnika. Podczas wstępnego dochodzenia prowadzonego przez lokalną policję szereg innych Banglijczyków, w tym również pracujących z podejrzanymi, pełniło rolę tłumacza.

10. W dniu 19 kwietnia 2013 r. prokurator z Amaliady postawił czterem podejrzanym zarzuty usiłowania zabójstwa i innych przestępstw, a w odpowiedzi na wniosek prokuratora przy Sądzie Kasacyjnym – zarzut handlu ludźmi z art. 323A Kodeksu karnego. Zarzut usiłowania zabójstwa następnie zmieniono na zarzut poważnego uszkodzenia ciała.

11. W dniu 22 kwietnia 2013 r. prokurator z Amaliady uznał, że trzydziestu pięciu pracowników, w tym czterech liderów zespołów, którzy zostali ranni podczas incydentu, było ofiarami handlu ludźmi, co uczyniło z nich osoby uprawnione do pobytu na podstawie art. 12 ustawy nr 3064/2002 (w sprawie karania handlu ludźmi, przestępstw przeciwko wolności seksualnej, pornografii dziecięcej i ogólnie pojmowanego wykorzystywania seksualnego).

12. W dniu 8 maja 2013 r. stu dwudziestu innych pracowników, w tym dwudziestu jeden skarżących, którzy nie zostali ranni (wymienionych w pozycjach 1, 2, 3, 5, 10, 11, 12, 13, 16, 17, 18, 27, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 40 i 41), złożyło do prokuratora z Amaliady zawiadomienie o popełnieniu przez czterech oskarżonych przestępstwa handlu ludźmi, usiłowania zabójstwa i napaści również w stosunku do nich. Twierdzili oni, że byli zatrudnieni na plantacji prowadzonej przez T.A i N.V. w warunkach handlu ludźmi i pracy przymusowej i stanowili część grupy, w kierunku której otworzono ogień. Powołując się na Protokół dodatkowy do Konwencji Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, znany jako „protokół z Palermo” z grudnia 2000 r. („Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi”), zwrócili się do prokuratora o postawienie ich pracodawcom zarzutów z art. 323A Kodeksu karnego, zarzucając im wykorzystywanie w kontekście pracy. Twierdzili też, że w dniu 17 kwietnia 2013 r. również znajdowali się w miejscu incydentu i udali się tam, by żądać niezapłaconego wynagrodzenia, przez co także byli ofiarami przestępstw popełnionych przeciwko pozostałym trzydziestu pięciu składającym zawiadomienie.

13. Policja przesłuchiwała każdego ze wspomnianych dwudziestu jeden skarżących, którzy podpisali protokół przesłuchania świadka z zeznaniami złożonymi pod przysięgą, w którym to protokole zamieszczono ich zdjęcia, a następnie zeznania przesłano prokuratorowi.

14. Postanowieniem 26/2014 z dnia 4 sierpnia 2014 r. prokurator z Amaliady odmówił wszczęcia postępowania na wniosek stu dwudziestu pracowników. Podkreślił, że pracowników tych poszukiwano w celu uzyskania od nich zeznań podczas wstępnego dochodzenia i że jedynie stu dwóch z nich zostało namierzonych i przesłuchanych (w tym dwudziestu

jeden skarżących wspomnianych w par. 12 powyżej). Zauważył, że z ich zeznań oraz innych materiałów zawartych w aktach sprawy wynika, że ich twierdzenia nie znajdują potwierdzenia w rzeczywistości. Wyjaśnił, że gdyby byli oni ofiarami przestępstw, których dotyczyło zawiadomienie, udaliby się na policję jeszcze 17 kwietnia 2013 r., podobnie jak uczyniło to trzydziestu pięciu innych pracowników, a nie zwlekali by z tym do dnia 8 maja 2013 r. W jego ocenie twierdzenie, że składający zawiadomienie bali się i opuścili swoje szopy, nie było wiarygodne, ponieważ byli blisko miejsca incydentu i gdy pojawiła się policja, mogli wrócić, by złożyć zawiadomienie. Zauważył ponadto, że tylko czterech ze stu dwóch składających zawiadomienie, których przesłuchano, stwierdziło, że zostali ranni, a w przeciwieństwie do wspomnianych wcześniej trzydziestu pięciu pracowników – żaden z tych czterech pracowników nie trafił do szpitala. Wreszcie zauważył, że wszyscy składający zawiadomienie stwierdzili, że złożyli zeznania przed policją po tym, gdy dowiedzieli się, że jako ofiary handlu ludźmi otrzymają dokument pobytowy.

15. W dniu 28 stycznia 2015 r. prokurator przy Sądzie Apelacyjnym w Patras oddalił wniesione przez stu dwudziestu pracowników zażalenie na postanowienie nr 26/2014 na tej podstawie, iż materiał zawarty w aktach nie potwierdzał ich twierdzeń i chcieli uchodzić za ofiary handlu ludźmi w celu uzyskania dokumentu pobytowego (orzeczenie nr 3/2015).

16. Proces przeciwko oskarżonym toczył się przed Sądem Przysięgłych w Patras. Zarzut handlu ludźmi postawiono jedynie N.V. Trzem pozostałym oskarżonym, tj. T.A. i dwóm uzbrojonym strażnikom, postawiono zarzut pomocnictwa w tym przestępstwie. Proces rozpoczął się rozprawą w dniu 6 czerwca 2014 r., a zakończył 30 lipca 2014 r. Trzydziestu pięciu wspomnianych pracowników przystąpiło do postępowania jako strona cywilna, a byli oni reprezentowani przez V. Kerasiotisa i M. Karabeïdisa, których honoraria zostały pokryte przez Grecką Radę ds. Uchodźców oraz Helleńską Ligę Praw Człowieka.

17. W uwagach ustnych prokurator zauważył, że skarżący, którzy zostali ranni podczas incydentu, mieszkali i pracowali w Grecji bez żadnych zezwoleń i byli zdani na łaskę siatek wykorzystujących ludzi w warunkach pozwalających na uznanie skarżących za ofiary handlu ludźmi. W jego ocenie w niniejszej sprawie doszło do realizacji zarówno strony przedmiotowej, jak i podmiotowej przestępstwa handlu ludźmi.

18. Prokurator podkreślał ponadto, że wykorzystywanie w kontekście pracy stanowi część pojęcia wykorzystywania przewidzianego w aktach prawa europejskiego i międzynarodowego jako sposób popełnienia przestępstwa handlu ludźmi. Wskazał też, że art. 4 Konwencji i art. 22 Konstytucji Grecji zakazują pracy przymusowej lub pracy obowiązkowej. Wyjaśnił, że pojęcie wykorzystywania poprzez pracę obejmuje wszystkie działania stanowiące naruszenie prawa pracy, m.in. przepisów dotyczących godzin pracy, warunków zatrudnienia czy ubezpieczenia pracowniczego.

W jego ocenie taka forma wykorzystywania obejmuje też sytuację, gdy praca wykonywana jest na korzyść samego sprawcy.

19. Powołując się na okoliczności faktyczne sprawy, prokurator wyjaśnił, że pracodawca, N.V., nie płacił pracownikom przez sześć miesięcy, wypłacał im jedynie bardzo niewielkie, potrącane z wynagrodzenia, kwoty na jedzenie, a resztę obiecywał zapłacić w późniejszym terminie. Zauważył, co następuje: oskarżeni postępowali bez skrupów i kontrolowali sytuację, formułując groźby i obnosząc się z bronią; zatrudnieni pracowali w bardzo ciężkich warunkach fizycznych przez długie godziny i byli nieustannie poniżani; w dniu 17 kwietnia 2013 r. N.V. poinformował pracowników, że jeżeli nie będą dla niego dalej pracować, nie zapłaci im i zabije ich, korzystając z pomocy współoskarżonych; ponieważ pracownicy nie ulegli groźbom, powiedział, że mają odejść i że weźmie inny zespół zamiast nich oraz że spali ich szopy, jeżeli odmówią ich opuszczenia. Na koniec zauważył, że podczas werbowania pracowników N.V. obiecał składającym zawiadomienie prowizoryczne schronienie oraz codzienne wynagrodzenie w wysokości 22 EUR, co w jego ocenie było jedynym rozwiązaniem umożliwiającym ofiarom uzyskanie środków utrzymania – i w ten sposób N.V. zdołał na tamtym etapie uzyskać ich zgodę, co pozwoliło mu następnie na ich wykorzystanie.

20. Prokurator potwierdził, że incydent z dnia 17 kwietnia 2013 r., był przykładem wykorzystywania i barbarzyńskiego traktowania, jakiego większość właścicieli ziem w tym regionie dopuszczała się względem pracowników będących migrantami. Uznał incydent za barbarzyńską agresję z użyciem broni, której greccy pracodawcy dopuścili się przeciwko migrantom, przywołującą na myśl obrazy „południowego handlu niewolnikami”, który nie miał miejsca w Grecji.

21. Podczas rozprawy jeden ze świadków, funkcjonariusz z posterunku policji w Amaliadzie, stwierdził, że dzień lub dwa dni przed incydem z dnia 17 kwietnia 2013 r. grupa pracowników udała się na posterunek policji w celu zgłoszenia, iż pracodawcy odmówili im wypłaty wynagrodzenia, a jeden z jego współpracowników prowadził następnie rozmowę telefoniczną z N.V. na ten temat.

22. W wyroku z dnia 30 lipca 2014 r. Sąd Przysięgłych uniewinnił czterech oskarżonych od zarzutu handlu ludźmi na podstawie braku realizacji znamion strony przedmiotowej tego przestępstwa. Jednego z uzbrojonych strażników i T.A. uznano za winnych ciężkiego uszkodzenia ciała oraz bezprawnego użycia broni oraz skazano na karę pozbawienia wolności odpowiednio w wymiarze czternastu lat i siedmiu miesięcy oraz ośmiu lat i siedmiu miesięcy. Co się tyczy strażnika, który oddał strzały, sąd uznał, że nie zamierzał on zabić zaatakowanych podczas incydem, natomiast starał się sprawić, by odsunęli się i nie przedostali się do nowo zwerbowanych pracowników. Co się tyczy N.V., uznano go za niewinnego na tej podstawie, iż nie wykazano, aby był jednym z pracodawców

pracowników (a zatem osobą odpowiedzialną za wypłatę wynagrodzeń) ani że podlegał do wymierzonego przeciwko nim ataku z użyciem broni. Sąd Przysięgłych zamienił karę pozbawienia wolności na karę grzywny w wymiarze 5 EUR za każdy dzień pozbawienia wolności. Zobowiązał również dwóch skazanych do zapłaty kwoty 1500 EUR trzydziestu pięciu pracownikom uznanym za ofiary (ok. 43 EUR na osobę).

23. Sąd Przysięgłych zauważył, że zgodnie z warunkami zatrudnienia pracownicy powinni otrzymać: 22 EUR za siedem godzin pracy i 3 EUR za każdą dodatkową godzinę; żywność, której koszt miał być potrącany z wynagrodzenia; oraz materiały na budowę obok plantacji podłączonych do prądu szop, przekazane na koszt pracodawców, co pozwoliłoby na zaspokojenie podstawowych potrzeb pracowników w zakresie zakwaterowania, przy jednoczesnym zapewnieniu możliwości wyboru zamieszkania w innym miejscu w okolicy. Zauważył, że takie warunki przedstawione zostały pracownikom przez ich rodaków, którzy stali na czele zespołów.

24. Sąd Przysięgłych zauważył zatem, że pracownicy zostali poinformowani o warunkach zatrudnienia i zaakceptowali je, uznawszy za zadowalające. Co się tyczy kwot wynagrodzenia, sąd uznał, że była to kwota zazwyczaj płacona przez innych producentów w tym regionie, a pracownicy nie byli zobowiązani do jej zaakceptowania. W ocenie sądu informacja na temat rzetelnej wypłaty wynagrodzeń przedstawiona pracownikom przez liderów i przez rodaków pracowników pracujących dla innych pracodawców stanowiła główny czynnik, który zadecydował o wyborze T.A. jako pracodawcy. Sąd Przysięgłych zauważył ponadto, że do końca lutego 2013 r. pracownicy nie złożyli zawiadomienia dotyczącego pracodawcy, czy to w kwestii jego postępowania, czy też zapłaty wynagrodzeń, a zaczęli składać takie zawiadomienia o zwłoce w płatnościach pod koniec lutego lub na początku marca 2013 r.

25. Co więcej, Sąd Przysięgłych odrzucił twierdzenia pracowników, że nie otrzymali oni żadnego wynagrodzenia i byli poddawani groźbom i zastraszaniu przez oskarżonych przez cały okres pracy, z następujących względów: twierdzenia te zostały wyrażone po raz pierwszy podczas rozprawy, a nie na etapie wstępnych przesłuchań czy postępowania przygotowawczego; określone zachowania polegające na zastraszaniu doprowadziły pracowników do opuszczenia miejsca pracy; opis tych zdarzeń był szczególnie nieprecyzyjny i mglisty. Sąd Przysięgłych zauważył też, że z zeznań pracowników wynika, że w wolnym czasie mogli swobodnie poruszać się po regionie, robić zakupy w sklepach działających w porozumieniu z oskarżonymi, grać w krykieta i brać udział w działalności stowarzyszenia powoływanego przez ich rodaków. Dodał, że nie wykazano, jakoby T.A., działając w ramach podstępu lub obietnic, przymuszał pracowników do zgody na pracę, wykorzystując ich sytuację

słabości (ang. *vulnerability*), szczególnie, iż stwierdzono, że wcale nie znajdowali się oni w takiej sytuacji.

26. Sąd Przysięgłych uznał, iż wykazano również, że relacje między pracownikami a pracodawcami były regulowane wiążącym stosunkiem pracy, a warunki nie miały stanowić pułapki na pracowników ani służyć zdominowaniu przez pracodawców. W tym względzie sąd wyjaśnił, że warunki nie powodowały, iż składający zawiadomienie żyli w izolacji od świata zewnętrznego bez możliwości wydostania się z tej relacji i poszukiwania innej pracy. Zauważył też, że pracownicy mogli negocjować warunki zatrudnienia w trakcie werbowania do pracy, a ich nielegalny pobyt w Grecji nie był wykorzystywany przez pracodawców do przymuszenia ich do dalszej pracy.

27. Sąd Przysięgłych zauważył, że o sytuacji słabości można mówić wówczas, gdy ofiara znajduje się w stanie zubożenia, który sprawia, że odmowa poddania się sprawcy zdaje się absurdalna; innymi słowy ofiara musi znajdować się w stanie bezwzględnej słabości uniemożliwiającej jej obronę. Dodał również, że o wykorzystywaniu ofiary ze względu na jej słabość można mówić wówczas, gdy bezwarunkowo poddaje się sprawcy i jest odizolowana od świata zewnętrznego, co w ocenie sądu w niniejszej sprawie nie miało miejsca, ponieważ: a) relacje między pracownikami a pracodawcami były uregulowane wiążącym stosunkiem pracy, natomiast b) warunki te nie miały stanowić pułapki na pracowników ani prowadzić do dominacji pracodawców w taki sposób, aby odizolować pracowników od świata zewnętrznego i uniemożliwić im wycofanie się ze stosunku pracy i znalezienie innej pracy. Sąd Przysięgłych zauważył ponadto, że większość pracowników stwierdziła, że nadal pracowaliby dla pracodawców, gdyby otrzymywali wynagrodzenie.

28. Wreszcie, co się tyczy twierdzeń pracowników, iż oskarżeni kierowali wobec nich groźby spowodowania śmierci, Sąd Przysięgłych nie dał wiary tym twierdzeniom i uznał, że gdyby były one prawdziwe, pracownicy bez wahania zrezygnowaliby z pracy. Obawa o życie przeważałaby nad innymi względami (takimi jak niewypłacone wynagrodzenie; potrzeba zarobienia na życie, która rzekomo nie mogła być zaspokojona ze względu na obiektywny brak możliwości znalezienia innej pracy; jak również wszystkimi pozostałymi argumentami przytoczonymi przez pracowników na poparcie okoliczności kontynuowania pracy).

29. W dniu 30 lipca 2014 r. skazani oskarżeni wnieśli apelację od wyroku Sądu Przysięgłych. Apelacja, która nadal jest rozpoznawana przez ten sam sąd, wywołuje skutek zawieszający.

30. W dniu 21 października 2014 r. pełnomocnicy pracowników złożyli wniosek do prokuratora przy Sądzie Kasacyjnym, domagając się od niego wniesienia kasacji od wyroku Sądu Przysięgłych. W swojej skardze podnieśli, że Sąd Przysięgłych nie rozpatrzył w sposób adekwatny zarzutu handlu ludźmi. Uznali oni, że aby móc stwierdzić, czy sąd prawidłowo

zastosował art. 323A Kodeksu karnego, konieczne jest zbadanie, czy oskarżony czerpał korzyść ze słabości obcokrajowców w celu ich wykorzystania.

31. W dniu 27 października 2014 r. prokurator odmówił wniesienia kasacji od wyroku. W uzasadnieniu swojego postanowienia w tym względzie stwierdził jedynie, że nie spełniono ustawowych przesłanek kasacji. W rezultacie tego postanowienia część wyroku z dnia 30 lipca 2014 r. w zakresie dotyczącym handlu ludźmi stała się „nieodwołalna” (*αμετάκλητη*).

II. ISTOTNE PRZEPISY PRAWA KRAJOWEGO

32. Art. 22 ust. 3 Konstytucji stanowi:

„Wszelka praca obowiązkowa jest zabroniona”.

33. Art. 323 (handel niewolnikami) Kodeksu karnego oraz art. 323A (handel ludźmi) tego samego kodeksu w brzmieniu zmienionym ustawą nr 3064/2002 (zmieniającą Kodeks karny w zakresie handlu ludźmi, pornografii, podżegania małoletnich do czynów nieobyczajnych, kuplerstwa lub sutenerstwa, pomocy ofiarom) stanowią:

Art. 323

„1. Kto stosuje handel niewolnikami, podlega karze pozbawienia wolności.

2. Handel niewolnikami obejmuje wszelkie czyny polegające na chwytaniu, przywłaszczeniu i rozporządzaniu osobą z zamiarem uczynienia jej niewolnikiem, czyny polegające na nabyciu niewolnika w celach odsprzedaży lub wymiany, czyny polegające na przekazaniu w drodze sprzedaży lub wymiany nabytego już niewolnika i, ogólnie rzecz biorąc, wszelkie czyny polegające na handlu niewolnikami lub ich transportowaniu.

[...]”.

Art. 323A

„ Kto użyciem siły lub groźbą użycia siły lub w inny sposób polegający na stosowaniu przymusu lub nadużyciu władzy lub poprzez uprowadzenie rekrutuje, transportuje, sprowadza do kraju, przetrzymuje, chroni, dostarcza – odpłatnie lub nieodpłatnie – bądź pozyskuje od osoby trzeciej inną osobę w celu pobrania komórek, tkanek lub organów od takiej osoby, wykorzystywania pracy lub żebrania takiej osoby, czy to dla korzyści osobistej, czy dla korzyści innej osoby, podlega karze pozbawienia wolności do dziesięciu lat oraz karze grzywny w wysokości od 10 000 EUR do 50 000 EUR.

2. Wspomniana kara nakładana jest również na sprawców, którzy w tym samym celu uzyskują zgodę dowolnej osoby lub zachęcają ją podstępem, czerpiąc korzyść z jej słabości, poprzez obietnice, podarunki, kwoty pieniędzy lub inne świadczenia.

3. Kto, będąc w pełni świadomy okoliczności faktycznych, akceptuje pracę świadczoną przez osoby, które znajdują się w okolicznościach opisanych w ust. 1 i 2

powyżej, podlega karze pozbawienia wolności w wymiarze co najmniej sześciu miesięcy.

4. Kto popełnia przestępstwo przewidziane w poprzednich ustępach podlega karze pozbawienia wolności w wymiarze co najmniej 10 lat i karze grzywny w wysokości od 50 000 EUR a 100 000 EUR, jeżeli przestępstwo:

[...]

b) jest popełniane jako działanie zawodowe;

[...]

d) ma konsekwencje szczególnie szkodliwe dla zdrowia ofiary lub powodowało poważne zagrożenie dla życia ofiary”.

34. W wyroku nr 673/2011 Sąd Kasacyjny zauważył, że co się tyczy handlu ludźmi (art. 323A Kodeksu karnego) przesłanka dominacji fizycznej sprawcy przestępstwa nad ofiarą zarówno jakościowo, jak i ilościowo, pod względem charakteru i okresu trwania, różni się od przesłanki występującej w przypadku handlu niewolnikami (art. 323 Kodeksu karnego), ponieważ nie jest konieczne ani całkowite podporządkowanie ofiary, ani nieustanna i nieprzerwana dominacja sprawcy nad ofiarą. Sąd Kasacyjny orzekł, że czyny bezprawnej przemocy, gróźb, szantażu i przymusowej izolacji stanowią sposoby popełnienia przestępstwa handlu ludźmi, a zasada, w myśl której czyny takie włączone są w zakres tego przestępstwa, dominuje nad zasadą zbiegu przestępstw. Co się tyczy strony podmiotowej przestępstwa, Sąd Kasacyjny uznał, że sprawca musi działać w zamiarze kierunkowym. Stwierdził, że istnienie zamiaru wynika z wiedzy i woli sprawcy do werbowania, transportowania, zabrania, wspierania lub bezprawnego izolowania osoby poprzez użycie siły lub gróźb oraz w celu wykorzystywania pracy takiej osoby. W jego ocenie do tego rodzaju wykorzystania dochodzi, gdy ofiara wykonuje pracę bezpośrednio na korzyść sprawcy lub na korzyść osób trzecich, które wynagradzają sprawcę, przy czym lekkomyślność nie jest przesłanką wystarczającą.

35. Kodeks karny nie zawiera przepisów szczególnych dotyczących pracy przymusowej. Art. 323A został włączony do ww. kodeksu ustawą nr 3064/2002 (przewidującą penalizację handlu ludźmi, przestępstw przeciwko wolności seksualnej, pornografii dziecięcej oraz w ogólniejszym ujęciu – wykorzystywania seksualnego), stanowiącą transpozycję decyzji ramowej Rady 2002/629/WSiSW z dnia 19 lipca 2002 r. w sprawie zwalczania handlu ludźmi. Instrument ten zastąpiono dyrektywą Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36 z dnia 5 kwietnia 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar, którą transponowano w Grecji ustawą nr 4198/2013 z dnia 11 października 2013 r.

36. Artykułem 4 ustawy nr 4198/2013 wprowadzono pewne zmiany do artykułów Kodeksu postępowania karnego i dodano art. 226B

(świadkowie – ofiary handlu ludźmi i przestępstwa kuplerstwa i sutenerstwa), których istotne części stanowią, co następuje:

„1. Gdy w charakterze świadka przesłuchuje się ofiarę czynów wymienionych w art. 323A [...] Kodeksu karnego, powołuje się biegłego psychologa lub psychiatrę [...]

2. Psycholog lub psychiatra przygotowuje ofiarę do przesłuchania, działając we współpracy ze śledczymi i sędziami. W tym celu stosuje on odpowiednie metody diagnostyczne, wydaje opinię na temat zdolności poznawczych ofiary i jej stanu psychicznego oraz przedstawia uwagi pisemne w opinii dołączanej do akt. [...]

3. Zeznania ofiary są spisywane i w miarę możliwości rejestrowane w formie elektronicznej. [...]

4. Pisemne zeznania ofiary są odczytywane na rozprawie.

[...]”.

37. Przed wszczęciem niniejszej sprawy Grecja ratyfikowała Konwencję w sprawie niewolnictwa, podpisaną w Genewie w dniu 25 września 1926 r., konwencję nr 29 Międzynarodowej Organizacji Pracy (MOP) z dnia 28 czerwca 1930 r. dotyczącą pracy przymusowej lub obowiązkowej (zwaną dalej „Konwencją MOP nr 29”), a także Uzupełniającą konwencję w sprawie zniesienia niewolnictwa, handlu niewolnikami oraz instytucji i praktyk zbliżonych do niewolnictwa z dnia 30 kwietnia 1956 r., jak również „Protokół z Palermo” z grudnia 2000 r. Co się tyczy Konwencji Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi z dnia 16 maja 2005 r., Grecja podpisała ją w dniu 17 listopada 2005 r., a ratyfikowała – 11 kwietnia 2014 r. Konwencja ta weszła w życie w dniu 1 sierpnia 2014 r.

III. ISTOTNE PRZEPISY PRAWA MIĘDZYNARODOWEGO

38. Trybunał powołał się na par. 49–51 swojego wyroku wydanego w sprawie *Siliadin przeciwko Francji* (skarga nr 73316/01, ETPCz 2005-VII) i par. 137–174 wyroku wydanego w sprawie *Rantsev przeciwko Cyprowi i Rosji* (skarga nr 25965/04, ETPCz 2010), które określają istotne przepisy międzynarodowych konwencji dotyczących pracy przymusowej, poddaństwa, niewolnictwa i handlu ludźmi (Konwencja w sprawie niewolnictwa podpisana w Genewie w dniu 25 września 1926 r., Konwencja MOP nr 29, Konwencja w sprawie zwalczania handlu ludźmi i eksploatacji prostytucji z 2 grudnia 1949 r., Uzupełniająca konwencja w sprawie zniesienia niewolnictwa, handlu niewolnikami oraz instytucji i praktyk zbliżonych do niewolnictwa z dnia 30 kwietnia 1956 r., Konwencja MOP dotycząca pracy przymusowej (Konwencja nr 105) z 1957 r., „Protokół z Palermo” z grudnia 2000 r., Konwencja Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi z dnia 16 maja 2005 r. oraz istotne fragmenty opracowań Rady Europy w tym zakresie (rekomendacje Zgromadzenia Parlamentarnego nr 1523 z dnia 26 czerwca 2001 r. i nr 1623 z dnia

22 czerwca 2004 r.; raport wyjaśniający do Konwencji w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi).

A. Międzynarodowa Organizacja Pracy

39. Art. 2 ust. 1 Konwencji MOP nr 29 brzmi:

„[...] Dla celów niniejszej konwencji wyrażenie **praca przymusowa lub obowiązkowa** oznaczać będzie wszelką pracę lub usługi wymagane od jakiejś osoby pod groźbą jakiegokolwiek kary i do których dana osoba nie zgłosiła się dobrowolnie”.

40. Warto zwrócić też uwagę na następujące fragmenty światowego sprawozdania opracowanego w ramach działania następczego (*follow-up*) względem przyjętej przez MOP Deklaracji fundamentalnych zasad i praw w pracy, zatytułowanego „Koszt przymusu”, przyjętego przez Międzynarodową Konferencję Pracy w 2009 r.:

„24. Stosowana przez MOP definicja „pracy przymusowej” obejmuje dwa podstawowe elementy: pracę lub usługę wymagane od jakiejś osoby pod groźbą kary i fakt, iż dana osoba nie zgłosiła się do nich dobrowolnie. Działania organów nadzorujących MOP służyły doprecyzowaniu obydwu tych elementów. Kara nie musi mieć postaci sankcji karnych, ale może również przybierać formę utraty praw i przywilejów. Co więcej, groźba kary może przybierać różne formy. W najbardziej ekstremalnej formie wiąże się to z przemocą fizyczną lub ograniczeniem wolności czy nawet groźbami śmierci adresowanymi do ofiary lub krewnych. Mogą jednak wystąpić subtelniejsze formy, czasem natury psychologicznej. Sytuacje analizowane przez MOP obejmowały groźbę zgłoszenia ofiar na policję lub do organów imigracyjnych, w sytuacjach gdy zatrudnienie podjęto nielegalnie, bądź zgłoszenie do rady starszych w przypadku dziewcząt zmuszanych do prostytucji w odległych miastach. Inne kary mogą mieć charakter finansowy, w tym obejmować kary ekonomiczne powiązane z długami. Niekiedy pracodawcy wymagają od pracowników przekazania im dokumentów tożsamości i mogą zagrozić ich zatrzymaniem, by doprowadzić do wykonywania pracy przymusowej.

25. Co się tyczy „dobrowolności”, organy nadzorujące MOP poruszyły szereg aspektów: formę i przedmiot zgody, rolę uwarunkowań zewnętrznych lub przymusu pośredniego oraz możliwość odwołania udzielonej swobodnie zgody. Również w tym przypadku może istnieć wiele subtelnych form przymusu. Wiele ofiar znalazło się w sytuacji pracy przymusowej początkowo z własnego wyboru, czy to za sprawą oszustwa, czy też podstępny, aby później przekonać się, że nie mogą wycofać się z pracy ze względu na przymus prawny, fizyczny lub psychologiczny. Pierwotna zgoda może być uznana za nieistotną, jeżeli uzyskano ją w wyniku oszustwa lub podstępny”.

B. Organizacja Narodów Zjednoczonych

41. Art. 3 lit. a Protokołu o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi (zwanego dalej „Protokołem z Palermo”), uzupełniającego Konwencję Narodów

Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, stanowi, co następuje:

„W rozumieniu niniejszego protokołu:

a) „handel ludźmi” oznacza werbowanie, transport, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osób z zastosowaniem gróźb lub użyciem siły lub też z wykorzystaniem innej formy przymusu, uprowadzenia, oszustwa, wprowadzenia w błąd, nadużycia władzy lub wykorzystania słabości, wręczenia lub przyjęcia płatności lub korzyści dla uzyskania zgody osoby mającej kontrolę nad inną osobą, w celu wykorzystania. Wykorzystanie obejmuje, jako minimum, wykorzystanie prostytutki innych osób lub inne formy wykorzystania seksualnego, pracę lub usługi o charakterze przymusowym, niewolnictwo lub praktyki podobne do niewolnictwa, zniewolenie albo usunięcie organów”.

C. Rada Europy

42. Istotne przepisy Konwencji Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi (zwana dalej „konwencją Rady Europy przeciwko handlowi ludźmi”) stanowią, co następuje:

Art. 4 – Definicje

„Dla celów niniejszej Konwencji:

a) „handel ludźmi” oznacza werbowanie, transport, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osób, z zastosowaniem groźby lub użyciem siły, bądź innych form przymusu, uprowadzenia, oszustwa, podstęp, nadużycia władzy lub wykorzystania słabości, wręczenia lub przyjęcia płatności lub korzyści dla uzyskania zgody osoby sprawującej kontrolę nad inną osobą, w celu wykorzystania. Wykorzystanie obejmuje, jako minimum, wykorzystywanie prostytutki innych osób, lub inne formy wykorzystywania seksualnego, przymusową pracę lub służbę, niewolnictwo lub praktyki podobne do niewolnictwa, zniewolenie albo usunięcie organów;

b) zgoda ofiary handlu ludźmi na zamierzone wykorzystanie określone w literze a niniejszego artykułu nie ma znaczenia, jeżeli posłużono się którąkolwiek z metod wymienionych w literze a;

c) werbowanie, transport, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie dziecka celem jego wykorzystania jest uznawane za „handel ludźmi” nawet wówczas, gdy nie obejmuje żadnej z metod wymienionych w literze (a) niniejszego artykułu;

d) „dziecko” oznacza osobę, która nie ukończyła osiemnastego roku życia;

e) „ofiara” oznacza każdą osobę fizyczną będącą podmiotem handlu ludźmi zdefiniowanego w niniejszym artykule.

Art. 5 – Zapobieganie handlowi ludźmi

„1. Każda Strona podejmie działania w celu ustanowienia lub wzmocnienia koordynacji krajowej pomiędzy różnymi organami odpowiedzialnymi za zapobieganie i zwalczanie handlu ludźmi.

2. Każda Strona określi lub wzmocni skuteczne założenia polityki i programy służące pobieganiu handlowi ludźmi poprzez takie środki jak: badania, informacje,

kampanie uświadamiające i edukacyjne, inicjatywy społeczne i gospodarcze oraz programy szkoleniowe skierowane w szczególności do osób narażonych na możliwość stania się ofiarą handlu ludźmi oraz osób zawodowo zajmujących się zwalczaniem handlu ludźmi.

[...]”.

Art. 10 – Identyfikacja ofiar

„2. Każda Strona podejmie takie działania ustawodawcze lub inne, jakie mogą okazać się konieczne, dla identyfikacji ofiar, stosownie do okoliczności we współpracy z innymi Stronami i odpowiednimi organizacjami wspierającymi. Każda ze Stron zapewni, że w wypadku, jeżeli właściwe organy mają uzasadnione podstawy, aby przypuszczać, że dana osoba jest ofiarą handlu ludźmi, to osoba ta nie zostanie wydalona z jej terytorium, dopóki proces jej identyfikacji jako ofiary przestępstwa, określonego w artykule 18 niniejszej Konwencji, nie zostanie zakończony przez właściwe organy i zapewni także, że osoba ta będzie korzystać z pomocy przewidzianej w artykule 12 ustęp 1 i 2.

Art. 13 – Okres dochodzenia do równowagi i do namysłu

„1. Każda Strona zagwarantuje w swoim prawie wewnętrznym okres dochodzenia do równowagi i do namysłu, trwający co najmniej 30 dni, jeżeli istnieją uzasadnione podstawy, aby sądzić, że osoba, o którą chodzi, jest ofiarą. Okres ten powinien być wystarczający, aby umożliwić zainteresowanej osobie dojście do równowagi, jak również uwolnienie się spod wpływu osób dopuszczających się handlu ludźmi lub podjęcie świadomej decyzji dotyczącej współpracy z odpowiednimi organami. W tym okresie nie można wykonać jakiegokolwiek nakazu wydalenia ofiary. Niniejsze postanowienie nie wyklucza działań prowadzonych przez właściwe władze na wszystkich etapach stosownych postępowań krajowych, w szczególności podczas prowadzonych postępowań przygotowawczych i sądowych dotyczących czynów uznanych za przestępstwa zgodnie z niniejszą Konwencją. W tym okresie Strony zezwolą osobom zainteresowanym na pozostanie na ich terytorium.

2. W tym okresie, osoby, o których mowa w ustępie 1 niniejszego artykułu, będą uprawnione do korzystania ze środków przewidzianych w art. 12 ustęp 1 i 2.

3 Strony nie są zobowiązane do przestrzegania tego okresu, jeśli sprzeciwia się to względem porządku publicznego lub jeśli okaże się, iż status ofiary został przyznany niewłaściwie”.

Art. 15 – Odszkodowanie oraz prawne zadośćuczynienie

„Każda Strona zapewni ofiarom dostęp, od momentu ich pierwszego kontaktu z właściwymi organami, do informacji dotyczących stosownych postępowań sądowych i administracyjnych, w języku dla nich zrozumiałym.

2. Każda Strona zapewni w swoim prawie wewnętrznym prawo ofiar do uzyskania bezpłatnej pomocy prawnej na warunkach określonych w jej prawie wewnętrznym.

3. Każda Strona zapewni w swoim prawie wewnętrznym prawo ofiar do uzyskania odszkodowania od sprawców.

4. Każda Strona podejmie takie działania ustawodawcze lub inne, jakie mogą okazać się konieczne dla zagwarantowania ofiarom odszkodowania zgodnie z warunkami określonymi w jej prawie wewnętrznym, na przykład poprzez utworzenie funduszu odszkodowawczego dla ofiar bądź też poprzez działania

lub programy mające na celu pomoc socjalną i integrację społeczną ofiar, które mogłyby być finansowane z aktywów uzyskanych dzięki zastosowaniu metod określonych w artykule 23”.

43. Istotne fragmenty wspomnianego raportu wyjaśniającego towarzyszącego Konwencji stanowią:

„74. W świetle definicji handel ludźmi składa się z połączenia trzech podstawowych elementów, z których każdy można znaleźć w wykazie zawartym w definicji:

– czynności sprawczej: »werbowaniu, transporcie, przekazywaniu, przechowywaniu lub przyjmowaniu osób«;

– sposobu działania (*modus operandi*): »z zastosowaniem groźby lub użyciem siły, bądź innych form przymusu, uprowadzenia, oszustwa, podstępu, nadużycia władzy lub wykorzystania słabości, wręczenia lub przyjęcia płatności lub korzyści dla uzyskania zgody osoby sprawującej kontrolę nad inną osobą«;

- zamiaru kierunkowego: w celu wykorzystania, które obejmuje »jako minimum, wykorzystywanie prostytucji innych osób, lub inne formy wykorzystywania seksualnego, przymusową pracę lub służbę, niewolnictwo lub praktyki podobne do niewolnictwa, zniewolenie albo usunięcie organów«.

75. Handel ludźmi stanowi połączenie tych elementów, a nie elementy te w odosobnieniu. [...]

76. Przestępstwo handlu ludźmi wymaga kumulatywnego wystąpienia wszystkich trzech znamion (czynności sprawczej, sposobu działania, zamiaru kierunkowego). [...]

77. Handel ludźmi jest zatem czymś więcej niż tylko zorganizowanym przemieszczaniem osób dla zysku. Do istotnych dodatkowych czynników odróżniających handel ludźmi od przemytu migrantów należy stosowanie jednego z wymienionych środków (siły, podstępu, wykorzystania słabości itp.) przez cały czas lub na pewnych etapach procesu, jak również skorzystanie z tych sposobów w celu wykorzystania.

[...]

81. Do środków tych należy zastosowanie groźby lub użycie siły bądź innych form przymusu, uprowadzenia, oszustwa, podstępu, nadużycia władzy lub wykorzystania słabości, wręczenia lub przyjęcia płatności lub korzyści dla uzyskania zgody osoby sprawującej kontrolę nad inną osobą.

82. Oszustwo i podstęp są często stosowane przez handlarzy ludźmi, przykładowo gdy ofiarom pozwala się sądzić, że czeka ich atrakcyjna praca, a nie zamierzone wykorzystywanie.

83. Do wykorzystania słabości dochodzi wówczas, gdy dana osoba nie ma – realnego lub możliwego do zaakceptowania – wyboru innego niż poddanie się nadużyciu. Słabość może mieć różny charakter – może dotyczyć słabości fizycznej, psychologicznej, emocjonalnej, rodzinnej, społecznej lub ekonomicznej. Sytuacja taka może się przykładowo wiązać z niepewnością lub nielegalnością statusu administracyjnego ofiary, zależnością ekonomiczną lub złym stanem zdrowia. W skrócie – sytuacja ta może wynikać z jakiegokolwiek trudności, w której człowiek jest zmuszony godzić się na wykorzystywanie go. Osoby wykorzystujące takie sytuacje dopuszczają się rażącego naruszenia praw człowieka oraz godności i integralności człowieka, których nikt nie może się w sposób ważny zrzec.

[...]

85. Celem musi być wykorzystanie osoby. Konwencja stanowi: »Wykorzystanie obejmuje, jako minimum, wykorzystywanie prostytutki innych osób, lub inne formy wykorzystywania seksualnego, przymusową pracę lub służbę, niewolnictwo lub praktyki podobne do niewolnictwa, zniewolenie albo usunięcie organów«. Przepisy krajowe mogą być zatem ukierunkowane na różne formy wykorzystania, ale muszą obejmować co najmniej rodzaje wykorzystania wspomniane jako elementy składowe handlu ludźmi.

86. Formy wykorzystywania określone w definicji obejmują wykorzystywanie seksualne, wykorzystywanie pracy i usunięcie organów, ponieważ działalność przestępcza ulega w coraz większym stopniu dywersyfikacji w celu dostarczania ludzi do wykorzystania w dowolnym sektorze, w którym pojawia się popyt.

[...]

89. Chociaż w Konwencji nie zdefiniowano pojęcia »przymusowej pracy«, to istnieje szereg istotnych instrumentów międzynarodowych, takich jak Powszechna deklaracja praw człowieka (art. 4), Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych (art. 8), Konwencja MOP z 1930 r. dotycząca pracy przymusowej lub obowiązkowej (Konwencja nr 29) oraz Konwencja MOP o zniesieniu pracy przymusowej z 1957 r. (Konwencja nr 105).

90. W art. 4 EKPCz przewidziano zakaz pracy przymusowej bez definiowania tego pojęcia. Autorzy EKPCz posłużyli się modelem Konwencji MOP dotyczącej pracy przymusowej lub obowiązkowej (Konwencja nr 29) z dnia 29 czerwca 1930 r., w której za pracę przymusową lub obowiązkową uznano »wszelką pracę lub usługi wymagane od jakiejś osoby pod groźbą jakiejkolwiek kary i do których dana osoba nie zgłosiła się dobrowolnie«. W sprawie *Van der Müsselle przeciwko Belgii* (wyrok z dnia 23 listopada 1983 r., Seria A, nr 70, § 37) Trybunał orzekł, że należy przypisać kryterium uprzedniej zgody »wagę względną«, a także opowiedział się za podejściem uwzględniającym wszystkie okoliczności sprawy. W szczególności zauważył, że w pewnych okolicznościach usługi »nie można traktować jako dobrowolnie wcześniej zaakceptowanej«. Orzekł zatem, że zgoda zainteresowanej osoby nie wystarczy, by można było wykluczyć pracę przymusową. Ważność zgody należy zatem oceniać w świetle wszystkich okoliczności sprawy.

[...]

97. Art. 4 lit. b stanowi: »zgoda ofiary »handlu ludźmi« na zamierzone wykorzystanie określone w literze a niniejszego artykułu nie ma znaczenia, jeżeli posłużono się którąkolwiek z metod wymienionych w literze a«. Kwestia zgody nie jest łatwa i niełatwo określić, gdzie kończy się wolna wola, a zaczyna się przymus. W przypadku handlu ludźmi część osób nie wie, co je czeka, podczas gdy inne mają świadomość tego, że przykładowo – będą uprawiać prostytutkę. Jednak chociaż niektórzy mogą chcieć zatrudnienia i mogą być skłonni do uprawniania prostytutki, nie oznacza to, że zgadzają się na wszelkiego rodzaju nadużycia. Z tego względu w art. 4 lit. b stwierdzono, że do handlu ludźmi dochodzi niezależnie od zgody ofiary na jej wykorzystanie».

44. Co więcej, działająca przy Radzie Europy grupa ekspertów ds. działań przeciwko handlowi ludźmi (GRETA) w czwartym sprawozdaniu ogólnym ze swojej działalności (za okres od 1 sierpnia 2013 r. do 30 września 2014 r.) zauważyła, co następuje:

„GRETA odnotowała, że niektóre państwa koncentrują się niemal wyłącznie na handlu ludźmi dla celów wykorzystania seksualnego, a nie robią dostatecznie dużo,

by opracować środki zapobiegawcze ukierunkowane na handel ludźmi w innych celach. Przykładowo GRETA zaapelowała do władz hiszpańskich o wypracowanie środków na rzecz zwiększania świadomości na temat handlu ludźmi w celu wykorzystywania pracy oraz na rzecz organizowania działań informacyjnych i edukacyjnych na temat handlu ludźmi, również wśród dzieci”.

Następnie w piątym sprawozdaniu ogólnym (za okres od 1 października 2014 r. do 31 grudnia 2015 r.) GRETA zauważyła dodatkowo, co następuje:

„94. Artykułem 10 Konwencji nałożono na państwa-Strony obowiązek pozytywny polegający na identyfikowaniu ofiar handlu ludźmi. Konwencja przewiduje wymóg, by właściwe organy dysponowały personelem przeszkolonym i wykwalifikowanym w zakresie identyfikowania ofiar, w tym dzieci, i udzielaniu im pomocy, jak również by organy współpracowały ze sobą oraz z odpowiednimi organizacjami wsparcia, takimi jak organizacje pozarządowe. Identyfikowanie ofiar to proces, który wymaga czasu. Nawet jeżeli proces identyfikacji nie został jeszcze zakończony, gdy tylko właściwe organy uznają, że istnieją zasadne podstawy, by przypuszczać, że dana osoba jest ofiarą, nie wolno wydalić jej z terytorium danego państwa, czy to do państwa pochodzenia, czy też do państwa trzeciego.

[...]

97. GRETA zauważyła również we Włoszech, że wykrywanie ofiar handlu ludźmi dla celów wykorzystywania pracy jest szczególnie skomplikowane ze względu na istotną skalę „szarej strefy” w pewnych sektorach. Ponieważ włoskie przepisy imigracyjne nie dają możliwości legalnego zatrudniania pracowników o nieuregulowanym statusie, którzy przebywają już we Włoszech, ich jedyną możliwością zatrudnienia jest zatrudnienie w szarej strefie, często w warunkach wykorzystywania. Do sektorów gospodarki, w których powszechnie wykorzystuje się dużą liczbę migrantów o nieuregulowanym statusie, należą rolnictwo, sektor budowlany i włókienniczy. GRETA zaapelowała do władz włoskich o podjęcie kroków w celu ograniczenia szczególnej podatności migrantów o nieuregulowanym statusie na handel ludźmi i wezwała je do analizy oddziaływania przepisów imigracyjnych, w szczególności przestępstwa nielegalnego wjazdu i pobytu, na identyfikację i ochronę ofiar handlu ludźmi oraz ściganie sprawców.

98. W sprawozdaniu dotyczącym Hiszpanii GRETA wyraziła zaniepokojenie brakiem szkolenia i świadomości w zakresie praw ofiar handlu ludźmi wśród funkcjonariuszy straży granicznej, urzędników zaangażowanych w procedurę azylową, personelu ośrodków recepcyjnych dla cudzoziemców (szczególnie w miastach autonomicznych – Ceucie i Melilli), personelu ośrodków recepcyjnych dla osób ubiegających się o azyl i ośrodków recepcyjnych dla migrantów o nieuregulowanym statusie, w których obywatele państw trzecich oczekują na wydalenie, jak również wśród personelu organów sądownictwa odpowiedzialnych za wydawanie postanowień o wydaleniu”.

D. Unia Europejska

45. Art. 5 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej stanowi:

Zakaz niewolnictwa i pracy przymusowej

„1. Nikt nie może być trzymany w niewoli lub w poddaństwie.

2. Nikt nie może być zmuszony do świadczenia pracy przymusowej lub obowiązkowej.

3. Handel ludźmi jest zakazany.

46. Decyzja ramowa Rady z dnia 19 lipca 2002 r. w sprawie zwalczania handlu ludźmi (2002/629/WSiSW) stanowi w szczególności, co następuje:

Art. 1

Przestępstwa dotyczące handlu ludźmi w celach wyzysku ich pracy lub wykorzystania seksualnego

„1. Każde państwo członkowskie podejmuje środki konieczne dla zapewnienia, że karalne są następujące czyny:

werbowanie, przewóz, przekazywanie, przechowywanie, dalsze przyjmowanie osoby, włącznie z wymianą lub przeniesieniem kontroli nad tą osobą, gdy:

a) dzieje się to przy użyciu przymusu, siły lub zastraszania, w tym uprowadzenia; lub

b) dzieje się to przy użyciu oszustwa lub nadużycia finansowego; lub

c) ma miejsce nadużycie władzy lub sytuacji wrażliwości, które powoduje, że osoba nie ma w rzeczywistości prawdziwego i nadającego się do zaakceptowania wyboru innego niż poddanie się wykorzystaniu; lub

d) oferowane lub przyjmowane są opłaty lub korzyści dla uzyskania zgody osoby mającej kontrolę nad inną osobą, do celów wyzysku pracy lub usług tej osoby, w tym w formie co najmniej przymusowej lub obowiązkowej pracy lub usług, niewolnictwa lub praktyk podobnych do niewolnictwa oraz poddaństwa, lub do celów wyzysku prostytucji innych osób lub innych form wykorzystania seksualnego, w tym pornografii.

2. Zgoda ofiary handlu ludźmi na wykorzystanie, zamierzone lub rzeczywiste, nie jest brana pod uwagę, gdy został użyty którykolwiek ze środków wymienionych w ust. 1.

3. Gdy zachowanie określone w ust. 1 dotyczy dziecka, jest ono przestępstwem podlegającym karze za handel, nawet jeśli nie został użyty żaden ze środków wymienionych w ust. 1.

4. Do celów niniejszej decyzji ramowej »dziecko« oznacza osobę poniżej 18 roku życia.

Art. 2

Podżeganie, pomocnictwo, współudział i usiłowanie

Każde państwo członkowskie podejmuje środki konieczne dla zapewnienia, że podżeganie, pomocnictwo, współudział lub usiłowanie popełnienia przestępstwa określonego w art. 1 są karalne. [...]

Art. 7

Ochrona i pomoc ofiarom

1. Państwa członkowskie ustalają, że śledztwa w sprawie przestępstw objętych niniejszą decyzją ramową ani ich ściganie nie jest uzależnione od dokonania przez

osobę, wobec której dokonano przestępstwa, zawiadomienia lub wniesienia oskarżenia, co najmniej w przypadkach, w których stosuje się art. 6 ust. 1 lit. a.

[...]”.

47. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE z dnia 5 kwietnia 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar, zastępująca decyzję ramową Rady 2002/629/WSiSW, stanowi w szczególności, co następuje:

Art. 1

Przedmiot

„Niniejsza dyrektywa określa minimalne reguły dotyczące określania przestępstw i kar dotyczących handlu ludźmi. Wprowadza ona również wspólne przepisy w celu lepszego zapobiegania takim przestępstwom i lepszemu ochronie ich ofiar, przy uwzględnieniu kwestii związanych z płcią.

Art. 2

Przestępstwa dotyczące handlu ludźmi

1. Państwa członkowskie podejmują środki niezbędne do zapewnienia karalności następujących czynów umyślnych:

Werbowanie, transport, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osób, w tym wymiana lub przekazanie kontroli nad tymi osobami, z zastosowaniem groźby lub przemocy bądź innych form przymusu, uprowadzenia, oszustwa, podstępu, poprzez nadużycie uprawnień lub wykorzystanie sytuacji bezbronności, lub też wręczenie lub przyjęcie płatności lub korzyści dla uzyskania zgody osoby sprawującej kontrolę nad inną osobą, w celu wyzysku.

2. Sytuacja bezbronności zachodzi wówczas, gdy dana osoba nie ma innego – realnego lub możliwego do zaakceptowania – wyboru niż poddanie się nadużyciu.

3. Wyzysk obejmuje, w szczególności, wyzyskanie innych osób do prostytucji lub innych form wykorzystywania seksualnego, przymusową pracę lub służbę, w tym żebractwo, niewolnictwo lub praktyki podobne do niewolnictwa, zniewolenie, wyzyskiwanie do działalności przestępczej lub usunięcie organów.

4. Zgoda ofiary handlu ludźmi na wyzysk, niezależnie od tego, czy zamierzony lub rzeczywisty, nie ma znaczenia, jeżeli posłużono się którymkolwiek ze środków określonych w ust. 1.

5. Jeśli zachowanie określone w ust. 1 dotyczy dziecka, stanowi ono przestępstwo handlu ludźmi, nawet jeśli nie posłużono się żadnym ze środków wymienionych w ust. 1.

6. Na użytek niniejszej dyrektywy „dziecko” oznacza osobę poniżej 18 roku życia.

Art. 3

Podżeganie, pomocnictwo i usiłowanie

Państwa członkowskie podejmują środki niezbędne do zapewnienia karalności podżegania do przestępstwa, o którym mowa w art. 2, pomocnictwa i usiłowania jego popełnienia.

Art. 4 **Sankcje**

1. Państwa członkowskie podejmują środki niezbędne do zapewnienia, by przestępstwo, o którym mowa w art. 2, podlegało sankcjom karnym w maksymalnym wymiarze co najmniej pięciu lat pozbawienia wolności.

2. Państwa członkowskie podejmują środki niezbędne do zapewnienia, by przestępstwo, o którym mowa w art. 2, podlegało sankcjom karnym w maksymalnym wymiarze co najmniej dziesięciu lat pozbawienia wolności, jeżeli przestępstwo:

a) zostało popełnione przeciwko ofierze, która była szczególnie bezbronna, co, w kontekście niniejszej dyrektywy, obejmuje w szczególności ofiary będące dziećmi;

b) zostało popełnione w ramach organizacji przestępczej w rozumieniu decyzji ramowej Rady 2008/841/WSiSW z dnia 24 października 2008 r. w sprawie zwalczania przestępczości zorganizowanej [...];

c) poprzez działanie umyślne lub rażące niedbalstwo, naraziło życie pokrzywdzonego; lub

d) zostało popełnione z użyciem poważnej przemocy lub wyrządziło pokrzywdzonemu szczególnie dotkliwą szkodę.

3. Państwa członkowskie podejmują środki niezbędne do zapewnienia, by popełnienie przestępstwa, o którym mowa w art. 2, przez funkcjonariusza publicznego podczas wykonywania swoich obowiązków, uznawane było za okoliczność obciążającą.

4. Państwa członkowskie podejmują środki niezbędne do zapewnienia, by przestępstwo, o którym mowa w art. 3, podlegało skutecznym, proporcjonalnym i odstraszającym sankcjom, mogącym skutkować wydaniem sprawcy.

IV. SPRAWOZDANIA DOTYCZĄCE SYTUACJI W MANOLADZIE

A. Rzecznik Praw Obywatelskich

48. W następstwie publikacji kilku artykułów w prasie i mediach elektronicznych na temat licznych przypadków wykorzystywania obcokrajowców na szeroką skalę w rejonie Ilia Rzecznik Praw Obywatelskich Grecji sporządził raport w dniu 22 kwietnia 2008 r.

W raporcie skierowanym do kilku ministerstw i agencji oraz prokuratury skomentował sytuację w Manoladzie oraz wystosował zalecenia mające na celu poprawę sytuacji.

49. Rzecznik zauważył, że setki migrantów ekonomicznych żyje w tym regionie w warunkach zubożenia, w prowizorycznych obozach. Stwierdził ponadto, że poza narażeniem na złe warunki pracy migranci zdają się być również pozbawiani wolności, ponieważ według doniesień prasowych ich pracodawcy, będący właścicielami plantacji truskawek, nazywanych

„szklarniami wstydu”, sprawowali nadzór nad ich działaniami, nawet w czasie wolnym.

50. Powołując się na te same doniesienia prasowe, Rzecznik Praw Obywatelskich stwierdził też, że: migrantów słabo opłacano, pracowali oni w niedopuszczalnych warunkach i byli zobowiązani przekazywać pracodawcom swoje wynagrodzenie, które było bardzo niskie, na zakup od nich produktów i usług (czynsz za barak, ograniczony dostęp do wody, a czasem prądu, zakup racjonowanej żywności); ścieki z obozów zanieczyszczały lagunę Katochi, obszar chroniony w ramach europejskiej sieci Natura 2000; złe warunki sanitarne były powodem do zaniepokojenia ze względu na zdrowie nie tylko migrantów, ale i lokalnej ludności; na terenie obozów pracodawcy tworzyli nielegalnie sklepy, w których migranci mieli obowiązek kupować podstawowe towary służące zaspokojeniu podstawowych potrzeb; pod koniec okresu pracy niektórzy pracodawcy zgłaszali migrantów o nieuregulowanym statusie na policję, by uniknąć wypłacania im wynagrodzenia.

51. Rzecznik Praw Obywatelskich stwierdził, że stosunek pracy charakteryzował się niekontrolowanym wykorzystaniem migrantów, które przypominało wczesne lata rewolucji przemysłowej, oraz że stosunek ów regulowany był fizyczną i ekonomiczną dominacją pracodawców. Zauważył, że dotknięte sytuacją były grupy osób w sytuacji słabości oraz że państwo pozostało całkowicie bierne.

52. Rzecznik wezwał różne organy krajowe do przeprowadzenia kontroli i opowiedział się za przyjęciem przez te organy szeregu środków, które uważał za stosowne.

53. W piśmie z dnia 26 maja 2008 r. Minister Pracy poinformował Rzecznika Praw Obywatelskich, że przeprowadzono jedenaście kontroli. W ich toku ujawniono osiem przypadków, w których wypłacone wynagrodzenie nie odpowiadało wynagrodzeniu ustalonym w układzie zbiorowym, a także dwa przypadki pracy dzieci. Dodał, że jednemu z przedsiębiorstw zawieszono okresowo zezwolenie ze względu na dopuszczenie się szeregu przestępstw i ignorowanie zaleceń inspektorów pracy.

B. Fakty zgłoszone przez Centrum Reintegracji Pracowników-Migrantów przy wsparciu Komisji Europejskiej

54. Raport dotyczący Grecji, przygotowany w ramach projektu zatytułowanego „Combating trafficking in human beings – going beyond [Zwalczanie handlu ludźmi – krok dalej]” (2011), realizowanego przez Centrum Reintegracji Pracowników-Migrantów przy wsparciu Komisji Europejskiej, zawierał informacje na temat reakcji organów na ujawnienie sytuacji, w której znaleźli się migranci pracujący na polach

truskawek w Manoladzie. Raport nawiązuje do licznych artykułów prasowych opublikowanych w 2008 r. Zawiera on następujące informacje:

55. Uwagę opinii publicznej na sytuację pracowników-migrantów w Manoladzie zwrócono wiosną 2008 r. w obszernym artykule zatytułowanym „Czerwone złoto: słodycz z gorzkimi korzeniami”, opublikowanym w dodatku Epsilon do niedzielnego wydania gazety *Eleftherotypia*. Artykuł, w którym opisano szczegółowo warunki pracy pracowników-migrantów w Manoladzie oraz ujawniono praktyki handlu ludźmi, doprowadził do debaty w greckim parlamencie. W wyniku tej publikacji Ministerstwo Pracy zwróciło się do Inspektoratu Pracy o przeprowadzenie kontroli. Ponadto Minister Zdrowia zarządził kontrolę zdrowia, a Minister Spraw Wewnętrznych stwierdził, że jest na etapie opracowywania decyzji, która zobowiąże pracodawców do zapewnienia lubnego zakwaterowania pracownikom sezonowym.

56. Minister Pracy zauważył też, że w latach 2006 i 2007 miały miejsce kontrole, które jednak nie doprowadziły do skutecznych postępowań karnych. Co się tyczy nowych kontroli zarządzonych przez tego ministra, nie wywołały one żadnych skutków: większości producentów truskawek udało się ukryć pracowników będących migrantami, a jedynie wobec kilku z nich (jednego lub dwóch producentów) wszczęto postępowanie karne w związku z zatrudnianiem migrantów o nieuregulowanym statusie lub małoletnich (dwóch producentów).

57. Według doniesień prasowych, na których opierał się raport, w kwietniu 2008 r. 1500 pracowników odmówiło pracy i zebrało się na rynku we wsi, by żądać zapłaty wynagrodzeń i podwyżki do 30 EUR za dzień. W drugim dniu akcji protestacyjnej migrantów poprali związkowcy z partii komunistycznej, a uzbrojeni strażnicy producentów zaatakowali i uderzyli w związkowców, których uważali za odpowiedzialnych za postawę migrantów, a także w dziennikarzy. Ci, zniechęceni do dalszego pisanie artykułów na ten temat, mieli nawet otrzymywać groźby śmierci. Tego wieczoru uzbrojeni strażnicy zniszczyli szopy migrantów i oddali strzały w powietrze, by ich zastraszyć. Nikt nie został zatrzymany przez policję. Migranci schronili się na wybrzeżu, gdzie spędzili noc.

PRAWO

I. ZARZUCANE NARUSZENIE ART. 4 UST. 2 KONWENCJI

58. Skarżący zarzucali, że ich praca na polach truskawek w Manoladzie stanowiła pracę przymusową lub obowiązkową. Utrzymywali, że państwo miało pozytywny obowiązek zapobieżenia handlowi ludźmi, którego

doświadczyli, podjęcia środków zapobiegawczych w tym względzie, jak również nałożenia sankcji na ich pracodawców, którzy w ich ocenie byli winni tego przestępstwa. Oskarżają oni państwo o niewywiązanie się z tego obowiązku. Podnieśli, że doszło do naruszenia art. 4 ust. 2 Konwencji, który stanowi:

„2. Nikt nie może być zmuszony do świadczenia pracy przymusowej lub obowiązkowej”.

A. Dopuszczalność

1. Status ofiary

59. Rząd zwrócił się do Trybunału o oddalenie skargi w odniesieniu do skarżących wymienionych pod numerami 4, 6, 7, 8, 9, 14, 15, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 33, 38, 39 i 42 z tego względu, iż nie uczestniczyli jako strona cywilna w postępowaniu przed Sądem Przysięgłych. Stwierdził, że zarzuty podniesione przez tych skarżących zostały odrzucone zarówno przez prokuratora działającego przy Sądzie Karnym w Amaliadzie, jak i przez prokuratora przy Sądzie Apelacyjnym w Patras. Przyjmuje on, że twierdzenia skarżących, jakoby pracowali na polach truskawek N.V. i nie otrzymali wynagrodzenia za pracę, nie podważają ustaleń dwóch prokuratorów. Dodał w związku z tym, że nie jest zadaniem Trybunału zastępowanie własną oceną oceny prokuratorów, którzy w pierwszej instancji i w postępowaniu odwoławczym, uznali, że skarżącym tym nie przysługiwał status ofiary handlu ludźmi.

60. Skarżący zarzucali, że dwudziestu jeden z nich, którzy nie zostali ranni w incydencie z dnia 17 kwietnia 2013 r., było członkami grupy pracowników, którzy pracowali i byli obecni tego dnia, w związku z czym przysuguje im status ofiary. Skrytykowali oni prokuratora z Amaliady za zaniechanie indywidualnego zbadania poszczególnych przypadków stu dwóch pracowników przesłuchiwanym przez organy śledcze. Utrzymywali, że prokurator dokonał ogólnej oceny ich zeznań i odrzucił je na podstawie wątpliwości, które miał jedynie wobec części z nich. Skarżący podnosili, że stanowisko prokuratora z Amaliady było nieistotne w odniesieniu do dwudziestu jeden osób, które nie zostały ranne, i nie zawierało nic, co przeczyłoby ich zeznaniom. Dodali, że w dacie wydania postanowienia przez prokuratora z Amaliady sprawa dotyczyła zarzutów napaści, a zatem prokurator zbadał jedynie, czy składający zawiadomienie byli ofiarami tego przestępstwa, a nie przestępstwa handlu ludźmi.

61. Trybunał uznaje, że w szczególnych okolicznościach niniejszej sprawy zastrzeżenie Rządu jest tak ściśle związane z treścią zarzutu tej grupy skarżących, że należy rozpatrzyć je łącznie z przedmiotem sprawy, co jest istotne w szczególności dla zbadania skuteczności śledztwa (zob. par. 117–22 poniżej).

2. Niewyczerpanie środków krajowych

62. Rząd utrzymywał, że skarżący nie wyczerpali krajowych środków odwoławczych, powołując się na to, iż na żadnym etapie postępowania krajowego nie powoływali się oni jasno na jedno z praw gwarantowanych Konwencją, w szczególności przywołane przez skarżących w skardze do Trybunału prawo do niepodlegania pracy przymusowej i handlowi ludźmi. Stwierdził, że zarzuty skarżących podniesione przed sądami krajowymi opierały się zasadniczo na przepisach krajowych. Uznał, że samo powołanie się na art. 323A Kodeksu karnego bez powołania się wprost na art. 4 Konwencji nie może być postrzegane jako wystarczające do umożliwienia Sądowi Przysięgłych i prokuratorowi przy Sądzie Kasacyjnym zbadania sprawy w świetle Konwencji.

63. Skarżący podnieśli, że prawo do niepodlegania pracy przymusowej było główną kwestią w postępowaniu karnym związanym z zarzutem handlu ludźmi w celu wykorzystania w kontekście pracy. Uznali, że poddanie ich przymusowej pracy było jasne w ocenie prokuratorów i sądów rozpoznających sprawę. Stwierdzili oni w swoich uwagach co do przedmiotu sprawy, że Rząd potwierdził, iż różne organy państwa miały świadomość ich zarzutów, że zostali poddani pracy przymusowej i domagali się ochrony państwa. W stanowisku skarżących Rząd wyraźnie uznał, że postępowanie prowadzone na podstawie art. 323A Kodeksu karnego wszczęto w celu zapewnienia przestrzegania przez państwo obowiązków wynikających z art. 4 Konwencji, a zarzuty dotyczące naruszenia zakazu pracy przymusowej zostały zbadane przez policję i organy sądowe.

64. Trybunał powtarza, że chociaż w kontekście mechanizmu ochrony praw człowieka zasadę wyczerpania środków krajowych należy stosować z pewną elastycznością i bez nadmiernego formalizmu, nie oznacza ona jedynie wymogu, by skargi złożone zostały w odpowiednich sądach krajowych i by skorzystano również ze środków odwoławczych służących zaskarżeniu kwestionowanych orzeczeń, które mają rzekomo naruszać prawo przewidziane Konwencją. Zazwyczaj wymaga się również, by zarzuty, które mają być podnoszone następnie na szczeblu międzynarodowym, były wcześniej wyrażone przed tymi samymi sądami, przynajmniej co do istoty i zgodnie z wymogami formalnymi oraz z zachowaniem terminów określonych w prawie krajowym (zob. między innymi orzecznictwo: *Fressoz i Roire przeciwko Francji* [WI], skarga nr 29183/95, § 37, ETPCz 1999-I, oraz *Azinas przeciwko Cyprowi* [WI], skarga nr 56679/00, § 38, ETPCz 2004-III).

65. W niniejszej sprawie Trybunał zauważa, że w postępowaniu przed Sądem Przysięgłych w Patras prokurator podnosił, że art. 323A Kodeksu karnego, penalizujący handel ludźmi, należy interpretować w świetle art. 22 Konstytucji, w którym zakazano wszelkich form pracy obowiązkowej, jak również w świetle art. 4 Konwencji (zob. par. 18 powyżej). Zauważa

również, że dwudziestu jeden rannych skarżących zwróciło się do prokuratora przy Sądzie Kasacyjnym o wniesienie kasacji od wyroku Sądu Przysięgłych. Na poparcie swojego wniosku podnosili, że w celu ustalenia, czy Sąd Przysięgłych prawidłowo zastosował art. 323A Kodeksu karnego, konieczne jest zbadanie, czy doszło do wykorzystania cudzoziemców poprzez wykorzystanie ich słabości (zob. par. 30 powyżej). Trybunał zauważa ponadto, że zwracając się do prokuratora z Amaliady w dniu 8 maja 2013 r., dwudziestu jeden skarżących, którzy nie zostali ranni, powołało się na „Protokół z Palermo” i zwróciło się do prokuratora o wszczęcie postępowania z art. 323A Kodeksu karnego przeciwko ich pracodawcom, których oskarżali o wykorzystywanie ich w kontekście pracy (zob. par. 12 powyżej).

66. Wyrokiem z dnia 30 lipca 2014 r. Sąd Przysięgłych uniewinnił czterech oskarżonych od zarzutu handlu ludźmi. Pełnomocnicy pracowników zwrócili się wówczas do prokuratora przy Sądzie Kasacyjnym o wniesienie kasacji od wyroku Sądu Przysięgłych. W swoim wniosku stwierdzili, że Sąd Przysięgłych nie rozpatrzył prawidłowo zarzutu handlu ludźmi. Uznali, że aby móc stwierdzić, czy sąd prawidłowo zastosował art. 323A Kodeksu karnego, konieczne jest zbadanie, czy w celu wykorzystania obcokrajowców wykorzystano ich słabość.

67. Trybunał zauważa, że Kodeks karny zawiera tylko dwa przepisy dotyczące sytuacji takich jak występujące w niniejszej sprawie: art. 323 penalizujący niewolnictwo oraz art. 323A penalizujący handel ludźmi. Z tego ostatniego przepisu jasno wynika, że aby można było uznać osobę za winną tego przestępstwa, musi ona dopuścić się jednego z czynów tam wymienionych z zamiarem wykorzystania ofiary. Handel ludźmi nie ogranicza się do wykorzystania seksualnego, ale obejmuje również wykorzystanie poprzez pracę, a więc aspekt, o którym jest mowa wprost w art. 323A § 3 Kodeksu karnego. Co więcej Trybunał już wcześniej orzekał, że handel ludźmi w rozumieniu art. 3 lit. a Protokołu z Palermo, będącego aktem, na który wprost się powołano, jak również art. 4 lit. a Konwencji Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi – w obydwu przypadkach ratyfikowanych już przez Grecję (zob. par. 37 powyżej) – wchodzi w zakres art. 4 Konwencji (zob. *Rantsev, op. cit.*, § 282).

68. W tych okolicznościach nie można twierdzić, że greckich organów sądowych nie uświadomiono na temat wymogów, jakie wiążą się z zakazem handlu ludźmi i pracy przymusowej lub obowiązkowej. Nie powołując się wprost na art. 4 Konwencji, skarżący oparli swoje argumenty na przepisach krajowych i prawie międzynarodowym, za pomocą których w sposób jasny zarzucili naruszenie praw gwarantowanych wspomnianym przepisem Konwencji. Dali zatem organom sądowym możliwość uniknięcia lub naprawienia zarzucanych naruszeń dla celów art. 35 Konwencji. W związku z powyższym zastrzeżenie Rządu należy odrzucić.

3. Wnioski

69. Trybunał uznaje, że skarga nie jest w sposób oczywisty nieuzasadniona w rozumieniu art. 35 ust. 3 lit. a Konwencji oraz że nie jest niedopuszczalna na jakiegokolwiek innej podstawie. Należy ją zatem uznać za dopuszczalną.

B. Przedmiot skargi

1. Stanowiska stron

a) Skarżący

70. Skarżący podnieśli, że okoliczności faktyczne sprawy w sposób jasny świadczą o istnieniu sytuacji pracy przymusowej oraz że Sąd Przysięgłych oparł się w swoim orzeczeniu na bardzo wąskiej wykładni pojęcia „handlu ludźmi”, która nie była zgodna z wykładnią „pracy przymusowej”, o której mowa w art. 4 Konwencji oraz w innych aktach międzynarodowych. Stwierdzili oni, że zakaz zawarty w art. 4 Konwencji nie ma zastosowania wyłącznie do przypadków bezwzględnej słabości ofiar, pełnej rezygnacji z wolności lub „odizolowania od świata zewnętrznego” (par. 26–27 powyżej). Dodali, że pojęcia „groźby kary” i „pracy niedobrowolnej” obejmowały subtelne formy groźby psychologicznej, takie jak groźba wydania policji lub organom imigracyjnym oraz odmowy wypłaty wynagrodzenia. Skarżący uznali, że istniały podobieństwa między ich sprawą a sprawą skarżącego ze sprawy *Siliadin* (*op. cit.*, § 130), oraz wskazali, że w tamtej sprawie Trybunał badał, czy ustawodawstwo, którego dotyczyło postępowanie, i jego zastosowanie były na tyle wadliwe, że można było stwierdzić naruszenie art. 4 Konwencji przez pozwane państwo.

71. Skarżący podnieśli, że w niniejszej sprawie pozwane państwo nie wywiązało się z ciążącego na nim obowiązku pozytywnego w zakresie zapobieżenia sytuacji pracy przymusowej jako formy wykorzystania w rozumieniu art. 323A Kodeksu karnego i definicji zawartych w art. 3 lit. a Protokołu z Palermo oraz art. 4 lit. a Konwencji w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi, chronienia ich i ukarania sprawców takich czynów. W ich ocenie z akt sprawy wynika jasno, że władze greckie świadomie tolerowały sytuację, która wskazywała na to, że pracownicy będący migrantami będą poddani pracy przymusowej. Skarżący stwierdzili, że Rzecznik Praw Obywatelskich informował władze o ciągłym zatrudnianiu w Manoladzie migrantów o nieuregulowanym statusie na warunkach stanowiących wykorzystanie (zob. par. 48–53 powyżej). Dodali też, że Sąd Przysięgłych w Patras uznał, że policja – pomimo tego ostrzeżenia – nie przeprowadziła kontroli w zakładzie produkcyjnym ich pracodawców. Uznali oni, że w odniesieniu do ich zarzutów

nie przeprowadzono właściwego śledztwa. Co więcej twierdzili, że osoby ranne nie zostały przesłuchane w języku ojczystym, ale w języku, którym niemal zupełnie nie władały, a Sąd Przysięgłych oddalił ich wniosek o to, by jako ofiary handlu ludźmi mogli skorzystać z pomocy psychologicznej. Co się tyczy osób, które nie zostały ranne, zauważyły one, że wydanie decyzji o odmowie postawienia zarzutów zajęło prokuratorowi piętnaście miesięcy i nastąpiło to, według nich, w ramach procedury uproszczonej i bez podania uzasadnienia.

72. Wreszcie skarżący podnieśli, że Rząd nie zakwestionował faktu, iż przepisy krajowe nie przewidywały penalizacji pracy przymusowej *per se* ani że przepisy dotyczące handlu ludźmi stosowano w sposób obejmujący również przypadki pracy przymusowej.

b) Rząd

73. Powołując się na obszerne fragmenty wyroku Sądu Przysięgłych, Rząd wywodził, że sąd przedstawił dostateczne uzasadnienie swojego orzeczenia, że wziął pod uwagę wszystkie dowody i że nie zastosował szczególnie wąskiej wykładni art. 323A Kodeksu karnego. Zdaniem Rządu z okoliczności faktycznych sprawy wynikało jasno, że od skarżących nie żądano pracy pod groźbą kary oraz że „nie wykonywano wobec nich roszczeń z tytułu własności, które sprowadzałyby ich status prawny do statusu rzeczy”. Rząd zauważył, że w niniejszej sprawie nie zostały wyczerpane przesłanki przymusu fizycznego lub psychicznego. Dodał też, że nie było rzeczą niemożliwą dla skarżących dokonanie zmiany sytuacji, której dotyczyło ich zawiadomienie. W związku z powyższym zauważył, że osoby te nie były zobowiązane do pracy, miały możliwość negocjowania warunków pracy i mogły w każdej chwili z niej zrezygnować, by poszukać innej.

74. Rząd stwierdził, że władze w pełni wywiązały się ze spoczywających na nich pozytywnych obowiązków proceduralnych wynikających z art. 4 Konwencji w odniesieniu do kwestii handlu ludźmi. Podniósł, że nie istniały żadne dowody świadczące o tym, że władze miały lub powinny były mieć świadomość faktów, które mogłyby prowadzić do uzasadnionego podejrzenia, że skarżący byli faktycznie zagrożeni poddaniem traktowaniu sprzecznemu z tym artykułem. Zauważył, że skarżący nie złożyli zawiadomienia na policji, choćby w formie zażalenia, które pozwoliłoby policji wszcząć postępowanie w celu wyjaśnienia sytuacji, w której – jak twierdzili – byli ofiarami.

75. Rząd uznał ponadto, że zarzuty skarżących dotyczące poddaństwa [zniewolenia] i pracy obowiązkowej zostały dokładnie zbadane przez policję i organy sądowe, które zareagowały bezzwłocznie, zatrzymując sprawców czynów i wszczynając przeciwko nim postępowanie sądowe. Stwierdził też, że ustawodawstwo krajowe zawierało przepisy prawa karnego i cywilnego służące zwalczaniu handlu ludźmi i ochronie praw

ofiar. W tej kwestii zauważył też, że art. 323A Kodeksu karnego penalizuje pracę przymusową zakazaną przez art. 4 Konwencji, i wyjaśnił, że ów przepis krajowy dotyczy osób, które poprzez stosowanie siły bądź groźby użycia siły, bądź inne formy przymusu, werbują osobę w celu wykorzystania jej pracy z korzyścią dla samego sprawcy lub w imieniu osoby trzeciej.

76. Rząd twierdził, że skarżący uczestniczący w postępowaniu jako strona cywilna w rzeczywistości żądają od Trybunału ponownego rozważenia i zmiany ustaleń Sądu Przysięgłych, które doprowadziły do odrzucenia przedstawianych przez nich argumentów. W tym względzie Rząd stwierdził, że wykładnia i stosowanie prawa krajowego wchodzi w zakres właściwości sądów krajowych, jak zresztą Trybunał wielokrotnie podkreślał. W niniejszej sprawie Rząd stwierdził, że Sąd Przysięgłych zbadał zarzuty stron, a orzeczenie, które zapadło po wielu dniach rozpraw, zawierało kompleksowe uzasadnienie.

77. Wreszcie Rząd stwierdził, że istotne przepisy krajowe, w szczególności art. 22 ust. 4 Konstytucji oraz art. 323A Kodeksu karnego, jak również różne instrumenty międzynarodowe ratyfikowane przez Grecję, dawały skarżącym rzeczywistą i skuteczną ochronę przed handlem ludźmi oraz pracą przymusową lub obowiązkową.

2. Interweniujące strony trzecie

a) Wydział Prawa Uniwersytetu w Lund, Szwecja

78. Interweniująca strona trzecia przeanalizowała pojęcie pracy przymusowej w kontekście art. 4 Konwencji oraz sposobu rozróżnienia tego pojęcia od pojęcia poddaństwa [zniewolenia] w świetle orzecznictwa Trybunału. W tym względzie zaproponowała wyjaśnienie dotyczące stosowania kryterium „nadmiernego lub nieproporcjonalnego obciążenia” w celu ustalenia okoliczności faktycznych, które mogą stanowić pracę przymusową. W jej ocenie Trybunał w niniejszej sprawie powinien rozważyć, czy miała miejsce groźba kary, i przyjrzeć się różnicy między faktycznymi warunkami pracy skarżących a warunkami przewidzianymi odpowiednim ustawodawstwem dotyczącym zatrudnienia. Ograniczenie swobody poruszania się stanowi, w ocenie strony, kryterium, które wskazuje na poddaństwo [zniewolenie], ale nie na pracę przymusową. Interweniująca strona trzecia podniosła, że w celu ustalenia, czy dana sytuacja przekroczyła określony próg, który pozwala mówić o poddaństwie [zniewoleniu], konieczne byłoby rozważenie, czy skarżący byli całkowicie odizolowani, czy pozbawiono ich autonomii oraz czy byli poddani subtelny formom kontroli nad różnymi aspektami ich życia.

79. Interweniująca strona trzecia przeszła następnie do kwestii zależności między obowiązkami pozytywnymi państw wynikającymi z art. 4 Konwencji a tymi nałożonymi przez Konwencję Rady Europy w sprawie

działań przeciwko handlowi ludźmi. W jej ocenie obowiązki te mają wpływ nie tylko na przypadki handlu ludźmi, ale i wszystkie sytuacje objęte art. 4 Konwencji. Strona argumentowała też, że co się tyczy obowiązków pozytywnych wynikających z tego artykułu, interpretowanego w świetle wspomnianej konwencji Rady Europy, nie powinny one zależeć od wymogów krajowego prawa karnego.

b) Międzynarodowa Konfederacja Związków Zawodowych

80. Interweniująca strona trzecia podniosła, że pracownik jest ofiarą naruszenia art. 4 Konwencji, gdy nie może zrezygnować ze stanowiska ze względu na zatrzymanie jego wynagrodzenia przez pracodawcę, gdy otoczony jest atmosferą strachu i gdy zmuszany jest do pracy w godzinach nadliczbowych (często ponad siły) i gdy znajduje się w sytuacji słabości ze względu na to, iż jest migrantem o nieuregulowanym statusie. W jej ocenie fakt, iż pracownik będący migrantem nie miał uregulowanego statusu w chwili poddania go pracy przymusowej nie powinien mieć żadnego wpływu na kwestię, czy doszło do naruszenia wspomnianego artykułu ani czy w prawie krajowym istniał dostępny dla takiej osoby środek odwoławczy.

81. Interweniująca strona trzecia stwierdziła, że w greckim prawie karnym nie istniały żadne przepisy dotyczące pracy przymusowej. Stała na stanowisku, że przepisy dotyczące handlu ludźmi nie były dostateczne, ponieważ ich brzmienie nie było adekwatne w zakresie kwestii zgody ofiary. Dodała też, że według konwencji nr 29 MOP pojęcie pracy przymusowej jest szersze niż pojęcie handlu ludźmi oraz że ważne jest, by w krajowych systemach prawnych istniały konkretne przepisy, które uwzględniają zasadę ścisłej wykładni prawa karnego. Stwierdziła też, że greckie prawo nie wymaga od pracodawców zapłaty zaległego wynagrodzenia migrantom o nieuregulowanym statusie.

c) Organizacja Anti-Slavery International

82. Główny argument tej interweniującej strony trzeciej był następujący: chociaż uznawanie i klasyfikacja pojęć zawartych w art. 4 Konwencji zmieniały się w czasie, cechą wspólną wszystkich opisanych form wykorzystania jest wykorzystanie słabości (ang. *abuse of vulnerability*). W ocenie strony pojęcie to musi być punktem wyjścia na potrzeby rozważenia przez Trybunał formy wykorzystania w świetle art. 4 Konwencji.

83. Interweniująca strona trzecia koncentrowała się na czterech punktach: a) wiadomych cechach pracy rolnej wykonywanej przez migrantów w Europie i elementach tej pracy wiążących się z pracą przymusową lub handlem ludźmi; b) wykorzystaniu słabości, które strona interweniująca uznaje za jeden ze sposobów wykorzystywania ofiar handlu ludźmi; c) zakresie art. 4 Konwencji, który obejmuje badanie znamion

czynu zakazanego przez ten artykuł, a także korelacji między formami zachowania; oraz d) materialnych i proceduralnych obowiązków wynikających z art. 4 Konwencji w odniesieniu do pracy przymusowej i handlu ludźmi.

84. Mówiąc ściślej, interweniująca strona trzecia podniosła, że w pewnych okolicznościach – gdy pracodawca wykorzystał i kontrolował pracowników, czerpiąc korzyść z tego, iż są migrantami o nieuregulowanym statusie, tym samym wykorzystując ich słabość, nadzór stał się opresyjny, zakwaterowanie znajdowało się w miejscu pracy, pracowano wiele godzin dziennie, wynagrodzenie było niskie lub go nie wypłacano, a w razie odmowy współpracy grożono przemocą – praca uzyskiwana jest pod groźbą kary i bez zgody danej osoby oraz stanowi pracę przymusową. Według interweniującej strony trzeciej elementy te można zawrzeć również w definicji handlu ludźmi, który w jej ocenie jest sposobem narzucania zniewolenia lub pracy przymusowej. Strona uważała, że handel ludźmi charakteryzuje się zniewoleniem i pracą przymusową, a nie na odwrót.

d) Centrum AIRE (Advice for Individual Rights in Europe) oraz platforma PICUM (Platform for International Cooperation on Undocumented Migrants)

85. Interweniujące strony trzecie odniosły się do następujących kwestii: a) ustalenie przesłanek koniecznych do stwierdzenia, że warunki pracy wchodziły w zakres art. 4 ust. 2 Konwencji i stanowiły jego naruszenie; b) stopień ograniczenia wolności lub swobody poruszania się oraz poziom ingerencji w autonomię osobistą i godność, wymagany, by działanie wchodziło w zakres art. 4 Konwencji; c) wykładnia tych artykułów pozwalająca uniknąć naruszenia art. 17 i 18 Konwencji; d) możliwość powołania się na zapisy Europejskiej Karty Społecznej na podstawie art. 53 Konwencji w przypadkach budzących pytania odnoszące się do art. 4 Konwencji; oraz e) znaczenie prawa wspólnotowego, w szczególności dorobku prawnego w zakresie bezpieczeństwa i higieny pracy, w odniesieniu do definicji właściwych i godziwych warunków pracy.

3. Ocena Trybunału

a) Czy zastosowanie ma art. 4 ust. 2 Konwencji

(i) Zasady ogólne

86. Trybunał powołuje się na swoje istotne orzecznictwo dotyczące zasad ogólnych regulujących stosowanie art. 4 w szczególnym kontekście handlu ludźmi (zob. w szczególności *Rantsev*, *op. cit.*, §§ 283–89). Mając na uwadze znaczenie art. 4 dla Konwencji, jego zakresu nie można ograniczyć jedynie do bezpośrednich działań władz państwa. Z artykułu tego wynika, że na Układających się Stronach ciąży obowiązek pozytywne

polegające w szczególności na zapobieganiu handlowi ludźmi i ochronie ofiar handlu ludźmi, jak również przyjmowaniu przepisów karnych penalizujących tego rodzaju praktyki (zob. *Siliadin, op. cit.*, § 89).

87. Po pierwsze, w celu zwalczenia tego zjawiska państwa członkowskie mają obowiązek przyjęcia kompleksowego podejścia oraz wprowadzenia, poza środkami służącymi karaniu handlarzy ludźmi, środków służących zapobieganiu handlowi ludźmi oraz środków służących ochronie ofiar (zob. *Rantsev, op. cit.*, § 285). Ze wspomnianego orzecznictwa wynika, że Układające się Strony muszą w pierwszej kolejności przyjąć na siebie odpowiedzialność za wprowadzenie ram ustawodawczych i administracyjnych zapewniających rzeczywistą i skuteczną ochronę praw ofiar handlu ludźmi. Ponadto krajowe przepisy imigracyjne Układających się Stron muszą stanowić odpowiedź na obawy dotyczące podżegania do handlu ludźmi lub pomocnictwa w nim, lub tolerancji wobec niego (zob. *Rantsev, op. cit.*, § 287).

88. Po drugie, w pewnych okolicznościach Układająca się Strona będzie miała obowiązek podjęcia działań operacyjnych w celu ochrony faktycznych lub potencjalnych ofiar traktowania niezgodnego z art. 4. Podobnie jak w przypadku art. 2 i 3 Konwencji art. 4 może w pewnych okolicznościach wymagać, by Układająca się Strona podjęła takie działania (zob. *L.E. przeciwko Grecji*, skarga nr 71545/12, § 66, 21 stycznia 2016 r.). Aby obowiązek pozytywny polegający na podjęciu działań operacyjnych powstał w okolicznościach danej sprawy, konieczne jest wykazanie, że władze danego państwa miały lub powinny były mieć świadomość okoliczności dających podstawę do wiarygodnego podejrzenia, że określona osoba była w sposób rzeczywisty i bezpośredni zagrożona handlem ludźmi lub wykorzystaniem w rozumieniu art. 3 lit. a Protokołu z Palermo oraz art. 4 lit. a Konwencji w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi. Jeżeli odpowiedź jest twierdząca, art. 4 Konwencji zostanie naruszony, jeżeli władze w ramach przysługujących im uprawnień nie podejmą odpowiednich działań w celu sprawienia, by osoba taka nie znajdowała się już w określonej sytuacji lub by nie była zagrożona takim ryzykiem (*ibid.*).

89. Po trzecie, art. 4 nakłada proceduralny obowiązek wszczęcia śledztwa w celu zbadania potencjalnej sytuacji handlu ludźmi. Po powzięciu informacji o sprawie władze mają obowiązek działać z urzędu; obowiązek wszczęcia śledztwa nie jest uwarunkowany złożeniem oficjalnego zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa przez ofiarę lub osobę bliską (zob. *Rantsev, op. cit.*, § 232; *Dink przeciwko Turcji*, skargi nr 2668/07, 6102/08, 30079/08, 7072/09 i 7124/09, § 76, 14 września 2010 r.; oraz *Paul i Audrey Edwards przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, skarga nr 46477/99, § 69, ETPCz 2002-II). Warunkiem skuteczności śledztwa jest jego niezależność od osób zaangażowanych w zdarzenia. Musi ono również umożliwiać doprowadzenie do wykrycia i ukarania sprawców. Nie jest to obowiązek dotyczący rezultatu, lecz środka. Wymóg niezwłoczności

i rozsądnego czasu trwania jest we wszystkich przypadkach wymogiem dorozumianym, jednak gdy możliwe jest przerwanie sytuacji krzywdzącej daną osobę, śledztwo należy prowadzić w trybie pilnym. Ofiara lub bliski krewny muszą być zaangażowani w procedurę w zakresie koniecznym do zabezpieczenia ich uprawnionych interesów (zob. odpowiednio *Paul i Audrey Edwards*, *op. cit.*, §§ 70–73).

90. Trybunał powtarza, że pojęcie „pracy przymusowej” przywołuje na myśl ideę przymusu fizycznego lub psychicznego. Co się tyczy pojęcia „pracy obowiązkowej”, nie dotyczy ono dowolnej formy obowiązku lub zobowiązania o charakterze prawnym. Przykładowo praca wykonywana w następstwie swobodnie wynegocjowanej umowy nie może być postrzegana jako wchodząca w zakres art. 4 Konwencji jedynie na tej podstawie, że jedna ze stron zobowiązała się do wykonywania tej pracy i będzie podlegać karom, jeżeli nie wywiąże się ze złożonej obietnicy. Elementem, który musi wystąpić, jest to, by praca była „wymagana [...] pod groźbą jakiegokolwiek kary”, jak również wykonywana wbrew woli danej osoby, a więc by była to praca, do której dana osoba „nie zgłosiła się dobrowolnie” (zob. *Van der Mussele przeciwko Belgii*, 23 listopada 1983 r., § 37, Seria A nr 70, *Siliadin*, *op. cit.*, § 117). W wyroku *Van der Mussele* (*op. cit.*, § 37) Trybunał uznał, że należy przypisać kryterium „uprzedniej zgody” „wagę względną”, a zatem opowiedział się za podejściem uwzględniającym wszystkie okoliczności sprawy. W szczególności zauważył, że w pewnych sprawach lub okolicznościach określonej usługi „nie można uznawać za dobrowolnie wcześniej zaakceptowaną” przez daną osobę. W związku z powyższym ważność zgody należy zatem ocenić w świetle wszystkich okoliczności sprawy.

91. Aby doprecyzować pojęcie „pracy” w rozumieniu art. 4 ust. 2 Konwencji, Trybunał wskazywał, że nie każda praca wymagana od osoby pod groźbą „kary” stanowi „pracę przymusową lub obowiązkową” zakazaną tym artykułem. Konieczne jest uwzględnienie w szczególności charakteru i skali danej działalności. Te okoliczności umożliwiają dokonanie rozróżnienia na „pracę przymusową” i pracę, której można zasadnie wymagać w ramach pomocy rodzinnej lub wspólnego zamieszkiwania. W tym względzie w sprawie *Van der Mussele* (*op. cit.*, § 39) Trybunał powoływał się w szczególności na pojęcie „nieproporcjonalnego obciążenia” przy ustalaniu, czy aplikant adwokacki był poddany pracy obowiązkowej, gdy wymagano od niego świadczenia nieodpłatnej pomocy prawnej jako obrońca z urzędu (zob. *C.N. i V. przeciwko Francji*, skarga nr 67724/09, §74, 11 października 2012 r.).

(ii) Zastosowanie tych zasad w niniejszej sprawie

92. Trybunał zauważa na początku, że strony nie kwestionują możliwości zastosowania w niniejszej sprawie art. 4.

93. Trybunał powtarza, że nie może być wątpliwości co do tego, że handel ludźmi zagraża ludzkiej godności i podstawowym wolnościom ofiar i nie może być uznawany za zgodny z ideą społeczeństwa demokratycznego oraz wartościami zapisanymi w Konwencji (zob. *Rantsev, op. cit.*, § 282). Trybunał odnosi się do swojego istotnego orzecznictwa, w którym uznał już, że handel ludźmi wchodzi w zakres art. 4 Konwencji (zob. w szczególności *Rantsev, op. cit.*, §§ 272–82). Prawdą jest, że niniejsza sprawa nie dotyczy wykorzystywania seksualnego, jak to miało miejsce w sprawie *Rantsev*. Jednakże wykorzystywanie przez pracę również stanowi aspekt handlu ludźmi, a sądy greckie rozpoznawały sprawę z tej właśnie perspektywy. Aspekt ten jest wyraźnie widoczny w art. 4 lit. a Konwencji Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi, który stanowi w szczególności, że „wykorzystanie obejmuje, jako minimum, wykorzystywanie prostytucji innych osób, lub inne formy wykorzystywania seksualnego, przymusową pracę lub służbę, niewolnictwo lub praktyki podobne do niewolnictwa, zniewolenie albo usunięcie organów” (zob. par. 42 powyżej). Innymi słowy, wykorzystywanie poprzez pracę jest jedną z form wykorzystania objętych definicją handlu ludźmi, co podkreśla współzależność między pracą przymusową lub obowiązkową a handlem ludźmi (zob. par. 85–86 i 89–90 raportu wyjaśniającego towarzyszącego Konwencji w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi, par. 43 powyżej). Ta sama idea została w sposób jasny wyrażona w art. 323A Kodeksu karnego, który zastosowano w niniejszej sprawie (zob. par. 33 powyżej).

94. W niniejszej sprawie Trybunał zauważa, że skarżących werbowano w różnych terminach przypadających w okresie październik 2012 r. – luty 2013 r. i pracowali oni co najmniej do daty incydentu, a więc 17 kwietnia 2013 r., nie otrzymawszy wcześniej uzgodnionego wynagrodzenia, które było im należne. Chociaż pracodawcy oferowali wyżywienie i zakwaterowanie w niskiej cenie (3 EUR za dzień), warunki zakwaterowania i pracy były szczególnie trudne: skarżący pracowali w szklarniach codziennie od 7:00 do 19:00, zbierając truskawki pod nadzorem uzbrojonych strażników zatrudnionych przez T.A; mieszkali w prowizorycznych szopach z tektury, nylonu i bambusa, bez toalet i bieżącej wody; pracodawcy nie wypłacali im wynagrodzenia i ostrzegali ich, że otrzymają je jedynie, jeżeli będą kontynuować pracę.

95. Trybunał zauważa też, że skarżący nie mieli zezwolenia na pobyt ani pozwolenia na pracę. Skarżący mieli świadomość, że ich nieuregulowany status narażał ich na zatrzymanie i osadzenie w ośrodku w celu wydalenia ich z Grecji. Próba opuszczenia pracy bez wątpienia sprawiłaby, że scenariusz taki byłby bardziej prawdopodobny, i oznaczałaby utratę jakiegokolwiek nadziei na otrzymanie chociażby części należnego wynagrodzenia. Co więcej skarżący, którzy nie otrzymali żadnego

wynagrodzenia, nie mogli zamieszkać w innym miejscu w Grecji ani opuścić państwa.

96. Trybunał uważa ponadto, że gdy pracodawca nadużywa władzy lub czerpie korzyść z sytuacji słabości pracowników w celu ich wykorzystania, nie można stwierdzić, że zgłosili się oni dobrowolnie do pracy. Uprzednia zgoda ofiary nie wystarcza, by wykluczyć uznanie pracy za pracę przymusową. Pytanie o to, czy pracownicy zgłosili się dobrowolnie, jest pytaniem o fakty, które muszą być zbadane w świetle konkretnych okoliczności sprawy.

97. W niniejszej sprawie Trybunał zauważa, że skarżący rozpoczęli pracę w czasie, gdy znajdowali się w sytuacji słabości jako migranci o nieuregulowanym statusie, pozbawieni środków i zagrożeni zatrzymaniem, osadzeniem w ośrodku i deportowaniem. Skarżący prawdopodobnie zdawali sobie sprawę z tego, że jeżeli zaprzestaną pracy, nigdy nie otrzymają zaległego wynagrodzenia, którego kwota narastała nieustannie z dnia na dzień. Nawet jeżeli w chwili werbowania skarżący zgłosili się dobrowolnie do pracy i w dobrej wierze liczyli na to, że otrzymają wynagrodzenie, to na dalszym etapie sytuacja uległa zmianie w wyniku zachowania ich pracodawców.

98. Trybunał zauważa ponadto, że w pismach przedłożonych Sądowi Przysięgłych w Patras prokurator przedstawił pewne fakty, które nie zostały zakwestionowane przez ten sąd w wyroku. W szczególności pracownikom nie wypłacano wynagrodzenia przez sześć miesięcy, otrzymywali jedynie niewielką kwotę na żywność, która to kwota była potrącana z wynagrodzenia, a pracodawca obiecywał, że zapłaci później. Oskarżeni bez skrupułów kontrolowali sytuację, formułując groźby i obnosząc się z bronią. Zatrudnieni pracowali w bardzo ciężkich warunkach fizycznych przez wiele wyczerpujących godzin dziennie i byli nieustannie upokarzani. W dniu 17 kwietnia 2013 r. pracodawca poinformował pracowników, że nie zapłaci im i zabije ich, jeżeli nie będą dla niego dalej pracować. Ponieważ pracownicy nie poddali się groźbom, kazał im odejść i ostrzegł, że zatrudni inny zespół na ich miejsce oraz spali ich szopy, jeżeli odmówią ich opuszczenia. Obiecując im prowizoryczne schronienie i dzienne wynagrodzenie w wysokości 22 EUR, co było dla ofiar jedynym rozwiązaniem umożliwiającym przeżycie, pracodawca zdołał uzyskać ich zgodę w chwili werbowania, by następnie ich wykorzystywać.

99. Trybunał jest zdania, że sytuacji skarżących nie sposób uznać za poddaństwo [zniewolenie]. W tym względzie powtarza, że fundamentalną cechą odróżniającą poddaństwo [zniewolenie] i pracę przymusową lub obowiązkową w rozumieniu art. 4 Konwencji jest poczucie ofiary, że jej warunki są trwałe, a zmiana sytuacji jest mało prawdopodobna (zob. *C.N. i V. przeciwko Francji*, *op. cit.*, § 91). Chociaż było tak w przypadku pierwszego skarżącego w sprawie *C.N i V. przeciwko Francji* (*ibid.* § 92), w niniejszej sprawie skarżący nie mogli mieć takiego poczucia,

ponieważ wszyscy byli pracownikami sezonowymi werbowanymi do zbioru truskawek. Stwierdzając jednak, że warunki pracy i życia skarżących nie skutkowały ich odizolowaniem od świata zewnętrznego, bez żadnej możliwości rezygnacji ze stosunku pracy i znalezienia nowego zatrudnienia (zob. par. 26 powyżej), Sąd Przysięgłych w Patras zdaje się mylić pojęcie poddaństwa [zniewolenia] z handlem ludźmi lub pracą przymusową jako formą wykorzystania dla celów handlu ludźmi.

100. Z okoliczności faktycznych sprawy, w szczególności warunków pracy skarżących, z których większość podkreślono w wyroku Sądu Przysięgłych, a które nie zostały ponadto zakwestionowane przez Rząd, jasno wynika, iż doszło do handlu ludźmi i pracy przymusowej. Okoliczności te mieszczą się w definicji handlu ludźmi zawartej w art. 3 lit. a protokołu z Palermo oraz art. 4 Konwencji Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi, a przestępstwa tego dotyczy art. 323A Kodeksu karnego, który w istocie powiela definicje zawarte w przywołanych aktach międzynarodowych. W tym względzie Trybunał przypomina, że nie jest jego zadaniem zastępowanie sądów krajowych. W pierwszej kolejności to organy krajowe, w szczególności sądy, mają rozstrzygać problemy wykładni przepisów krajowych. Rolą Trybunału jest weryfikowanie, czy skutki takiej wykładni są zgodne z Konwencją (zob. *Nejdet Şahin i Perihan Şahin przeciwko Turcji* [WI], skarga nr 13279/05, § 49, 20 października 2011 r.).

Trybunał zauważa ponadto, że zgodnie z art. 28 Konstytucji Grecji traktaty międzynarodowe po ratyfikacji przez ustawodawcę i wejściu w życie stanowią integralną część prawa krajowego i mają pierwszeństwo przed sprzecznymi przepisami prawa. Z powyższego wynika obowiązek sądów polegający na dokonywaniu wykładni prawa krajowego z uwzględnieniem aktów międzynarodowych, których Grecja jest stroną. W niniejszej sprawie sądy krajowe dokonały bardzo wąskiej wykładni i zastosowania pojęcia handlu ludźmi, zrównując je właściwie z pojęciem poddaństwa [zniewolenia].

101. Trybunał uważa zatem, że sytuacja skarżących wchodzi w zakres art. 4 ust. 2 Konwencji jako handel ludźmi i praca przymusowa.

102. Na tym etapie należy rozważyć, czy pozwane państwo wywiązało się ze swoich obowiązków pozytywnych wynikających z przywołanego artykułu.

b) Obowiązki pozytywne pozwanego państwa wynikające z art. 4 Konwencji

103. Trybunał przypomina, że art. 4 Konwencji może w pewnych okolicznościach rodzić zobowiązanie państwa do podjęcia działań operacyjnych w celu ochrony faktycznych lub potencjalnych ofiar handlu ludźmi (zob. 87–89 powyżej).

104. Mówiąc ściślej, obowiązki pozytywne państw członkowskich wynikające z art. 4 Konwencji należy interpretować w świetle Konwencji

Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi i postrzegać jako wymóg nie tylko zapobiegania, ale i ochrony ofiar oraz przeprowadzenia śledztwa, jak również typizacji czynu zabronionego i skutecznego ścigania wszelkich czynów mających na celu utrzymywanie osoby w takiej sytuacji (zob. *Siliadin, op. cit.*, § 112). Trybunał kieruje się wspomnianą Konwencją oraz jej wykładnią dokonaną przez GRETA.

(i) *Obowiązek wprowadzenia odpowiednich ram prawnych i regulacyjnych*

105. Aby wywiązać się z obowiązku pozytywnego polegającego na penalizacji i skutecznym ściganiu procederów, o których mowa w art. 4 Konwencji, państwa członkowskie mają obowiązek wprowadzić ramy ustawodawcze i administracyjne służące zakazaniu i karaniu pracy przymusowej lub obowiązkowej, poddaństwa [zniewolenia] i niewolnictwa (zob. *Siliadin, op. cit.*, §§ 89 i 112; zob. odpowiednio *Rantsev, op. cit.*, § 285, a także *L.E. Przeciwko Grecji, op. cit.*, §§ 70–72). Oceniając, czy doszło do naruszenia art. 4 Konwencji, należy zatem wziąć pod uwagę odpowiednie ramy prawne lub regulacyjne (zob. *Rantsev, op. cit.*, § 284).

106. Trybunał zauważa po pierwsze, że Grecja ratyfikowała lub podpisała ważne instrumenty międzynarodowe przyjęte w ramach zwalczania niewolnictwa i pracy przymusowej na długo przed czasem istotnym dla sprawy (zob. par. 37 powyżej). Ponadto Grecja ratyfikowała zarówno protokół z Palermo z grudnia 2000 r., jak i Konwencję Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi z dnia 16 maja 2005 r. Grecja dokonała też transponowania decyzji ramowej Rady 2002/629/WSiSW oraz instrumentu, który ją zastąpił, a więc dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36 (zob. par. 46–47).

107. Trybunał zauważa również, że Kodeks karny nie zawiera żadnych konkretnych przepisów dotyczących pracy przymusowej, podczas gdy art. 22 ust. 4 Konstytucji zakazuje wszelkich form pracy obowiązkowej. Z kolei ustawa nr 3064/2002 transponująca do greckiego porządku prawnego decyzję ramową Rady 2002/629/WSiSW w sprawie zwalczania handlu ludźmi, choć ukierunkowana na przedmiot inny niż praca przymusowa lub poddaństwo [zniewolenie], wprowadziła, jak sugeruje sam tytuł, przepisy dotyczące zwalczania handlu ludźmi. Art. 323A został zatem włączony do Kodeksu karnego w ramach tej transpozycji. W ustępie pierwszym powołanego artykułu mowa jest o tym, że karze podlega ten, kto siłą lub groźbą użycia siły lub w inny sposób polegający na stosowaniu przymusu lub nadużyciu władzy werbuje, transportuje, sprowadza do kraju, przetrzymuje, chroni, dostarcza – odpłatnie lub nieodpłatnie – bądź pozyskuje od osoby trzeciej inną osobę w celu pobrania komórek, tkanek lub organów od takiej osoby, wykorzystywania pracy lub zebrania takiej osoby, czy to dla korzyści osobistej, czy dla korzyści innej osoby. W ustępie trzecim przewidziano karę wobec tego, kto akceptuje pracę zapewnianą

przez osoby, które znajdują się w okolicznościach opisanych w ustępie pierwszym (zob. par. 33 powyżej).

108. Wreszcie ustawą nr 4198/2013 w sprawie zwalczania handlu ludźmi, która wprowadzała do greckiego porządku prawnego dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36, zmieniono Kodeks postępowania karnego w celu zapewnienia lepszej ochrony ofiar handlu ludźmi w postępowaniu sądowym (zob. par. 36 powyżej).

109. Trybunał uznaje zatem, że Grecja zasadniczo wywiązała się z obowiązku pozytywnego polegającego na wprowadzaniu ram ustawodawczych służących zwalczaniu handlu ludźmi. Zbadania wymaga natomiast, czy w niniejszej sprawie wywiązano się z pozostałych obowiązków pozytywnych.

(ii) Środki operacyjne

110. Trybunał zauważa, że w Konwencji Rady Europy przeciwko handlowi ludźmi zwrócono się do państw członkowskich o przyjęcie szeregu środków mających na celu zapobieganie handlowi ludźmi oraz zapewnienie ochrony praw ofiar. Środki zapobiegawcze obejmują środki służące wzmocnieniu koordynacji na szczeblu krajowym między różnymi organami przeciwdziałania handlowi ludźmi, jak również środki służące ograniczaniu popytu zakładającego wszystkie formy wykorzystywania osób, w tym kontrole graniczne prowadzone w celu wykrywania handlu ludźmi. Środki ochrony obejmują usprawnianie identyfikacji ofiar przez osoby wykwalifikowane oraz pomoc ofiarom w fizycznym, psychologicznym i społecznym dochodzeniu do równowagi.

111. W niniejszej sprawie Trybunał zauważa na początku, że na długo przed incydem z dnia 17 kwietnia 2013 r. sytuacja na plantacjach truskawek w Manoladzie była znana organom, których uwagę przyciągnęły doniesienia i artykuły prasowe (zob. par. 54–55 powyżej). Zatem nie tylko w Parlamencie odbyły się debaty na ten temat, ale również trzech ministrów, mianowicie ds. zatrudnienia, zdrowia i spraw wewnętrznych, zarządziło kontrole oraz przygotowanie dokumentów mających poprawić sytuację migrantów. Należy przy tym jednak zauważyć, że ta mobilizacja nie przyniosła żadnych konkretnych rezultatów.

112. Trybunał zauważa ponadto, że w sprawozdaniu z kwietnia 2008 r. Rzecznik Praw Obywatelskich ostrzegał o sytuacji szeregu ministerstw oraz agencji państwowych, a także prokuraturę (zob. par. 48–52). Rzecznik Praw Obywatelskich nadmienił, że stosunek pracy między migrantami a ich pracodawcami charakteryzował się niekontrolowanym wyzyskiem pierwszych przez drugich, co przywodzi na myśl czasy rewolucji przemysłowej. Zauważył, że relację tę cechowała fizyczna i ekonomiczna dominacja pracodawców, a państwo pozostało całkowicie bierne. Zalecił on przyjęcie przez organy szeregu środków.

113. Trybunał zauważa jednak, że ze strony organów można było zaobserwować jedynie sporadyczne reakcje; przynajmniej do 2013 r. nie przyniosły one ogólnego rozwiązania problemów, z jakimi w Manoladzie borykali się pracownicy będący migrantami.

114. Trybunał zauważa też, że wszystko wskazuje na to, że na posterunku policji w Amaliadzie zdawano sobie sprawę z tego, że pracodawcy skarżących odmówili im wypłaty wynagrodzeń. Trybunał odnosi się w związku z tym do zeznania jednego z funkcjonariuszy policji, który podczas rozprawy przed Sądem Przysięgłych stwierdził, że niektórzy pracownicy udali się na posterunek policji, aby zgłosić odmowę wypłaty wynagrodzenia (zob. par. 21 powyżej).

115. W świetle powyższego Trybunał uznaje, że środki operacyjne podjęte przez organy nie były dostateczne, by zapobiec handlowi ludźmi lub chronić skarżących przed traktowaniem, któremu byli poddawani.

(iii) Skuteczność śledztwa i postępowania sądowego

116. Aby śledztwo dotyczące wykorzystania było skuteczne, musi być ono w stanie doprowadzić do wykrycia i ukarania sprawców, przy czym nie jest to obowiązek rezultatu, lecz środka (zob. *Rantsev, op. cit.*, § 288). Wymóg niezwłoczności i rozsądnego czasu trwania jest we wszystkich przypadkach wymogiem dorozumianym, jednak gdy możliwe jest przerwanie sytuacji krzywdzącej daną osobę, śledztwo należy prowadzić w trybie pilnym (*ibid.*). Co się tyczy tego, jaka forma śledztwa umożliwia osiągnięcie powyższych celów, zależne jest to od okoliczności. Kiedy jednak organy powezmą już informację na temat sprawy, mają obowiązek działać z urzędu (zob. *C.N. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, skarga nr 4239/08, § 69, 13 listopada 2012 r.). Co więcej, ogólnie rzecz biorąc, Trybunał uważa, że obowiązek prowadzenia skutecznego śledztwa jest w takich sprawach wiążący dla organów ścigania i organów sądowych. Jeżeli organy te ustalają, że pracodawca dopuścił się handlu ludźmi i pracy przymusowej, powinny działać stosownie do tego, w granicach właściwych sobie kompetencji i na podstawie odpowiednich przepisów prawa karnego.

(a) W kwestii skarżących, którzy nie uczestniczyli w postępowaniu przed Sądem Przysięgłych

117. Trybunał zauważa, że ta grupa skarżących w zawiadomieniu z dnia 8 maja 2013 r. przedstawiła dwa zarzuty o odmiennym charakterze. Z jednej strony utrzymywali oni, że byli zatrudnieni na plantacji T.A. i N.V. w warunkach handlu ludźmi i pracy przymusowej, powołując się na art. 323A Kodeksu karnego oraz protokół z Palermo, które miały służyć zapobieganiu i karaniu tego rodzaju handlu ludźmi. Z drugiej strony utrzymywali oni, że w czasie incydentu byli obecni na miejscu zdarzenia, a udali się tam w celu domagania się niezapłaconego wynagrodzenia,

a w związku z tym również byli ofiarami przestępstw popełnionych przeciwko pozostałym trzydziestu pięciu skarżącym.

118. Podejmując decyzję o odmowie wszczęcia postępowania na wnioski skarżących, prokurator z Amaliady wyjaśnił, że gdyby osoby te były faktycznie ofiarami przestępstwa, które zarzucały, zgłosiłyby to na policję niezwłocznie, już w dniu 17 kwietnia 2013 r., tak jak uczyniło to trzydziestu pięciu pracowników, a nie zwlekałyby z tym do dnia 8 maja 2013 r. W jego ocenie twierdzenie, że składający zawiadomienie bali się i opuścili swoje szopy, nie było wiarygodne, ponieważ byli blisko miejsca incydentu i gdy pojawiła się policja, mogli wrócić tam, by złożyć zawiadomienie. Zauważył ponadto, że tylko czterech ze stu dwóch składających zawiadomienie, których przesłuchano, stwierdziło, że zostali ranni, a w przeciwieństwie do wspomnianych wcześniej trzydziestu pięciu pracowników żaden z tych czterech pracowników nie trafił do szpitala. Wreszcie zauważył, że wszyscy składający zawiadomienie wyjaśnili, że złożyli zeznania przed policją po tym, gdy dowiedzieli się, że jako ofiary handlu ludźmi otrzymają dokument pobytowy.

119. Z powyższego uzasadnienia postanowienia prokuratora z dnia 4 sierpnia 2014 r. jasno wynika, że odmowa wszczęcia postępowania w odpowiedzi na zawiadomienie skarżących opierała się na względach dotyczących zarzucanej napaści, w szczególności obecności skarżących na miejscu incydentu w dniu 17 kwietnia 2013 r., jak również kwestii tego, czy zostali postrzeleni i ranni. Z treści postanowienia nie wynika, by prokurator faktycznie przeanalizował aspekt zawiadomienia skarżących dotyczący handlu ludźmi i pracy przymusowej. Trybunał zauważa, że policja przesłuchiwała każdego z dwudziestu jeden skarżących, którzy podpisali protokół zawierający ich zeznania złożone pod przysięgą, do którego to protokołu załączono ich zdjęcia, które to zeznania zostały następnie przekazane prokuratorowi (zob. par. 13 powyżej).

120. Trybunał jest zdania, że poprzez nieupewnienie się, czy zarzuty grupy skarżących są uzasadnione, prokurator nie wywiązał się z ciążącego na nim obowiązku przeprowadzenia śledztwa, mimo iż dysponował dowodami faktycznymi wskazującymi, że skarżący ci pracowali dla tych samych pracodawców co skarżący, którzy byli stroną w postępowaniu przed Sądem Przysięgłych, a ich warunki pracy musiały być takie same.

121. Trybunał uznaje ponadto, że uzasadniając postanowienie o odmowie wszczęcia postępowania między innymi tym, iż zgłoszenie na policję nastąpiło zbyt późno, prokurator postąpił wbrew ramom regulacyjnym dotyczącym handlu ludźmi. Art. 13 Konwencji Rady Europy przeciwko handlowi przewiduje „okres dochodzenia do równowagi i namysłu” wynoszący co najmniej trzydzieści dni, aby umożliwić zainteresowanej osobie dojście do równowagi, jak również uwolnienie się spod wpływu osób dopuszczających się handlu ludźmi lub podjęcie

świadomej decyzji dotyczącej współpracy z odpowiednimi organami (zob. par. 42 powyżej).

122. W świetle powyższego Trybunał oddala zastrzeżenie Rządu dotyczące statusu ofiary w odniesieniu do skarżących, którzy nie uczestniczyli w postępowaniu przed Sądem Przysięgłych, i uznaje, że doszło do naruszenia art. 4 ust. 2 Konwencji w zakresie proceduralnego obowiązku przeprowadzenia skutecznego śledztwa dotyczącego sytuacji handlu ludźmi i pracy przymusowej zarzucanej przez skarżących.

(β) W kwestii skarżących, którzy uczestniczyli w postępowaniu przed Sądem Przysięgłych

123. Trybunał zauważa, że Sąd Przysięgłych w Patras uniewinnił oskarżonych od zarzutu handlu ludźmi, uznając w szczególności, że pracownicy nie byli bezwzględnie niezdolni do tego, by się bronić, a ich swoboda poruszania się nie została ograniczona, ponieważ mogli zrezygnować z pracy (zob. par. 26–27). Trybunał jest jednak zdania, że ograniczenie swobody poruszania się nie stanowi przesłanki uznania danej sytuacji za pracę przymusową lub handel ludźmi. Odpowiednia forma ograniczenia nie dotyczy świadczenia samej pracy, lecz pewnych aspektów życia ofiary w danej sytuacji naruszającej art. 4 Konwencji, w szczególności sytuacji poddaństwa [zniewolenia]. W tym względzie Trybunał przypomina swoje rozstrzygnięcie, iż Sąd Przysięgłych w Patras przyjął wąską wykładnię pojęcia handlu ludźmi, powołując się na przesłanki typowe dla poddaństwa [zniewolenia] w celu uniknięcia zakwalifikowania sytuacji skarżących jako handlu ludźmi (zob. par. 100 powyżej). Tym niemniej handel ludźmi może mieć miejsce, nawet jeżeli ofiara cieszy się swobodą poruszania się.

124. Sąd Przysięgłych w Patras nie tylko uniewinnił oskarżonych od zarzucanego im handlu ludźmi, ale również zamienił karę pozbawienia wolności orzeczoną wobec dwóch z nich za ciężkie uszkodzenie ciała na karę grzywny w wysokości 5 EUR za każdy dzień pozbawienia wolności.

125. Co więcej, w niniejszej sprawie Trybunał zauważa, że prokurator przy Sądzie Kasacyjnym nie przychylił się do wniosku o wniesienie kasacji od wyroku uniewinniającego. Na zarzut pełnomocników pracowników, iż Sąd Przysięgłych nie zbadał odpowiednio zarzutu handlu ludźmi, prokurator odpowiedział, bez dalszego uzasadnienia, iż „nie wystąpiły ustawowe podstawy kasacyjne” (zob. par. 30–31 powyżej).

126. Wreszcie Trybunał uznaje, że chociaż T.A. i jeden z uzbrojonych strażników zostali uznani za winnych spowodowania ciężkiego uszkodzenia ciała, Sąd Przysięgłych zobowiązał ich jedynie do zapłaty odszkodowania w wysokości 1500 EUR, tj. 43 EUR na pracownika, który doznał uszkodzenia ciała (zob. par. 22 powyżej). Tymczasem w art. 15 Konwencji

Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi zobowiązuje się państwa-Strony, w tym Grecję, do zapewnienia w swoim prawie wewnętrznym prawa ofiar do uzyskania odszkodowania od sprawców oraz podejmowania działań na rzecz między innymi utworzenia funduszu odszkodowawczego dla ofiar.

127. Mając na uwadze powyższe, Trybunał uznaje, że doszło do naruszenia art. 4 ust. 2 Konwencji w związku z ciążącym na państwie obowiązkiem proceduralnym zagwarantowania skutecznego śledztwa i postępowania sądowego w odniesieniu do sytuacji handlu ludźmi i pracy przymusowej objętej zarzutem skarżących.

(iv) Wnioski

128. Stosownie do powyższego doszło do naruszenia art. 4 ust. 2 ze względu na niewywiązanie się przez pozwane państwo z wynikających z powołanego artykułu obowiązków pozytywnych polegających na zapobieżeniu sytuacji handlu ludźmi, zapewnieniu ochrony ofiar, przeprowadzeniu skutecznego śledztwa w sprawie tego rodzaju przestępstw oraz ukaraniu sprawców handlu ludźmi.

II. ZASTOSOWANIE ART. 41 KONWENCJI

129. Art. 41 Konwencji stanowi:

„Jeśli Trybunał stwierdzi, że nastąpiło naruszenie Konwencji lub jej Protokołów, oraz jeśli prawo wewnętrzne zainteresowanej Wysokiej Układającej się Strony pozwala tylko na częściowe usunięcie konsekwencji tego naruszenia, Trybunał orzeka, gdy zachodzi potrzeba, słuszne zadośćuczynienie pokrzywdzonej stronie”.

A. Szkoda

130. Tytułem odszkodowania za szkodę majątkową skarżący domagali się kwot niezapłaconego wynagrodzenia w wysokości od 400 EUR do 2800 EUR, wyszczególnionych w załączniku do skargi złożonej do Trybunału. Stwierdzili oni, że pracodawcy nie prowadzili ewidencji godzin przepracowanych przez każdego z nich, lecz powierzyli to zadanie liderom zespołów. Dodali, że prokurator przed Sądem Przysięgłych powoływał się na ich zeznania, a organy nie weryfikowały ani nie kwestionowały prawdziwości tych zeznań. Uznali oni, że niezapłacone wynagrodzenie ma związek przyczynowo-skutkowy z zarzucanym naruszeniem art. 4 Konwencji: w ich ocenie handel ludźmi i praca przymusowa, których doświadczyli, miały związek z niepodjęciem przez państwo środków zapobiegawczych w tym względzie, a brak odszkodowania miał związek z brakiem ukarania przez państwo za pracę przymusową i brakiem ochrony ofiar.

131. Tytułem zadośćuczynienia za szkodę niemajątkową skarżący, którzy odnieśli obrażenia w incydencie z dnia 17 kwietnia 2013 r., domagali się kwoty 16 000 EUR każdy, a skarżący, którzy nie odnieśli obrażeń – kwoty 12 000 EUR każdy. Na poparcie swojego roszczenia skarżący podnieśli, że ze względu na poddanie pracy przymusowej, z uwagi na jej warunki, które opisali jako poniżające, doświadczyli cierpienia. Dodali, że podczas incydentu mierzono do nich z broni, część z nich została wówczas ranna, a ponadto zostali pozbawieni wynagrodzenia i skutecznej ochrony. Stwierdzili też, że po incydencie z dnia 17 kwietnia 2013 r. część z nich pozostała w swoich szopach, mając nadzieję na otrzymanie wynagrodzenia. Tymczasem nie otrzymali wówczas nawet żywności.

132. Co się tyczy rzekomej szkody majątkowej, Rząd podniósł, że nie istnieje związek przyczynowo-skutkowy między tym roszczeniem skarżących a zarzucanym naruszeniem art. 4 Konwencji i jest ono niejasne. W ich ocenie skarżący nie wykazali, że kwoty, których się domagają, są zasadne, jak również nie wyjaśnili, dlaczego nie dochodzili odpowiednich kwot przed sądami krajowymi na podstawie art. 904 Kodeksu cywilnego, dotyczącego bezpodstawnego wzbogacenia.

133. Co się tyczy rzekomej szkody niemajątkowej, Rząd argumentował, że skarżący, którzy uczestniczyli w postępowaniu przed Sądem Przysięgłych jako strona cywilna, są uprawnieni do dochodzenia zadośćuczynienia przed sądami krajowymi. Uznał, że roszczenia skarżących przedstawione przed Trybunałem są wygórowane, a uznanie, iż doszło do naruszenia, będzie stanowiło dostateczne słuszne zadośćuczynienie. Dodał, że jeżeli Trybunał uzna za konieczne przyznanie skarżącym jakiejś kwoty, to nie powinna ona przekraczać 5 000 EUR na każdego skarżącego, który uczestniczył jako strona cywilna we wspomnianym postępowaniu krajowym.

134. Trybunał odwołuje się do swojego rozstrzygnięcia, iż doszło do naruszenia art. 4 ust. 2 ze względu na niewywiązanie się przez pozwane państwo z obowiązków pozytywnych wynikających z powołanego artykułu, polegających na zapobieganiu handlowi ludźmi, ochronie ofiar, prowadzeniu skutecznego śledztwa w sprawie tego rodzaju przestępstw oraz ukaraniu osób odpowiedzialnych za handel ludźmi. Trybunał nie ma wątpliwości, że skarżący doznali szkody majątkowej w wyniku nieotrzymania wynagrodzenia od pracodawców i wskutek orzeczenia Sądu Przysięgłych w Patras uniewinniającego pracodawców od zarzutu handlu ludźmi. Trybunał uznaje zatem za stosowne przyznanie im zadośćuczynienia w związku z powyższym. W obecnych okolicznościach sprawy Trybunał nie jest jednak w stanie ustalić konkretnej kwoty należnej każdemu ze skarżących. Dokonując oceny w oparciu o zasadę słuszności, Trybunał każdemu ze skarżących, którzy uczestniczyli w postępowaniu przed Sądem Przysięgłych w Patras, przyznaje odszkodowanie z tytułu szkody majątkowej i zadośćuczynienie z tytułu

szkody niemajątkowej w kwocie 16 000 EUR, a każdemu z pozostałych skarżących – w kwocie 12 000 EUR, w każdym przypadku powiększone o podatek należny od tej kwoty.

B. Koszty i wydatki

135. Skarżący domagali się również 4363,64 EUR z tytułu kosztów i wydatków poniesionych przed sądami krajowymi, tj. w postępowaniu przed Sądem Przysięgłych, dla skarżących, którzy uczestniczyli w postępowaniu przed tym sądem jako strona cywilna, a przed prokuratorem – dla pozostałych skarżących. Nie domagali się żadnej kwoty tytułem postępowania przed Trybunałem.

136. Rząd podniósł, że nie istnieje wyraźny związek przyczynowo-skutkowy między roszczeniami skarżących a zarzucanym naruszeniem art. 4 Konwencji. Podniósł ponadto, że dokumenty na poparcie roszczeń nie dowodzą, że kwoty, których dotyczą roszczenia, zostały wydatkowane na pokrycie opłat sądowych i nie można zweryfikować sposobu obliczenia tych kwot. Stwierdził, że jeżeli Trybunał uzna za konieczne przyznanie jakiejś kwoty, to nie powinna ona przekraczać 1000 EUR.

137. Zgodnie z orzecznictwem Trybunału skarżącemu przysługuje prawo do zwrotu poniesionych kosztów i wydatków jedynie wówczas, gdy wykazał, że były one rzeczywiście i w sposób konieczny poniesione i były uzasadnione co do wysokości. Co więcej, koszty prawne podlegają zwrotowi wyłącznie w zakresie związanym ze stwierdzonym naruszeniem (zob. *Beyeler przeciwko Włochom* (słuszne zadośćuczynienie) [WI], skarga nr 33202/96, § 27, 28 maja 2002 r.). Wreszcie zgodnie z Regulą 60 § 2 Regulaminu Trybunału należy przedstawić szczegółowe dane dotyczące wszystkich roszczeń, a w razie niespełnienia tego wymogu Trybunał może odrzucić roszczenie w całości lub w części (*A, B i C przeciwko Irlandii* [WI], skarga nr 25579/05, § 281, ETPCz 2010).

138. Mając na uwadze okoliczności sprawy, przedłożone dokumenty i orzecznictwo, Trybunał przyznaje pełną kwotę, której domagali się skarżący z tytułu kosztów postępowania przed sądem krajowym.

C. Odsetki za zwłokę

139. Trybunał za słuszne uznaje wyznaczenie wysokości odsetek za zwłokę na podstawie marginalnej stopy procentowej Europejskiego Banku Centralnego powiększonej o trzy punkty procentowe.

Z TYCH PRZYCZYN TRYBUNAŁ JEDNOGŁOŚNIE

1. *Dolęcza do przedmiotu sprawy* zastrzeżenie Rządu, iż skarżący, którzy nie uczestniczyli w postępowaniu przed Sądem Przysięgłych, nie byli ofiarami, i *oddala* to zastrzeżenie;
2. *Uznaje* skargę za dopuszczalną;
3. *Orzeka*, że doszło do naruszenia art. 4 ust. 2 Konwencji;
4. *Orzeka*
  - a) że pozwane państwo winno, w terminie trzech miesięcy od daty, w której niniejszy wyrok stanie się ostateczny zgodnie z art. 44 ust. 2 Konwencji, uiścić na rzecz skarżących następujące kwoty:
    - (i) na rzecz każdego ze skarżących, którzy uczestniczyli w postępowaniu przed Sądem Przysięgłych (tj. skarżących figurujących pod numerami: 4, 6, 7, 8, 9, 14, 15, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 33, 38, 39 i 42), kwotę 16 000 EUR (szesnaście tysięcy euro), a na rzecz każdego z pozostałych skarżących (skarżących figurujących pod numerami: 1, 2, 3, 5, 10, 11, 12, 13, 16, 17, 18, 27, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 40 i 41) – kwotę 12 000 EUR (dwanaście tysięcy euro) tytułem wszystkich doznanych szkód, powiększoną każdorazowo o należny od tej kwoty podatek;
    - (ii) na rzecz skarżących łącznie – kwotę 4363,64 EUR (cztery tysiące trzysta sześćdziesiąt trzy euro i sześćdziesiąt cztery eurocenty), powiększoną o wszelkie należne podatki, tytułem poniesionych kosztów i wydatków;
  - b) że od upływu wyżej wskazanego terminu trzech miesięcy aż do momentu uregulowania należności, płatne będą odsetki zwykłe od określonych powyżej kwot, naliczone według stopy równej marginalnej stopie procentowej Europejskiego Banku Centralnego obowiązującej w tym okresie, powiększonej o trzy punkty procentowe;
5. *Oddala* pozostałą część roszczenia skarżących dotyczącego słusznego zadośćuczynienia.

Sporządzono w języku francuskim i obwieszczono pisemnie w dniu 30 marca 2017 r., zgodnie z Regulą 77 §§ 2 i 3 Regulaminu Trybunału.

Abel Campos
Kancierz

Kristina Pardalos
Przewodnicząca

ZAŁĄCZNIK
Lista skarżących

*[pełna lista jest dostępna w oryginalnym wyroku Europejskiego Trybunału
Praw Człowieka]*